

Ο ΙΚΕΤΗΣ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ

Οὔτε ἐξ ἱεροῦ βομὸν οὔτε ἐκ τῆς
ἀνθρωπίνης φύσεως ἀφαιρετέον τὸν ἔλεον.
Στοβ. Ἀνθολ., (Περὶ ἀρετῆς) 1, 31 (Mein.) Φωκίωνος

1. Ὁ θεσμός τοῦ ἱκέτη ὡς πανελλήνια θρησκευτικὴ ἀρχή

Στὸ πρῶτο βιβλίον τῆς ἱστορίας του ὁ Ἡρόδοτος μᾶς διηγεῖται τὸ παρακάτω ἐνδιαφέρον περιστατικόν¹: Ὁ Πακτύης, ἀποτυχαίνοντας στὴν προσπάθειά του νὰ ξεσηκώσῃ τοὺς Λυδοὺς ἐναντίον τῶν Περσῶν, κατέφυγε ἀπὸ φόβου ὡς ἱκέτης στὴν Κύμη, ὁ βασιλεὺς ὅμως τῶν Περσῶν Κύρος ζήτησε ἀπὸ τοὺς Κυμαίους νὰ τοῦ παραδώσουν τὸν φυγάδα. Τότε οἱ Κυμαῖοι ἔστειλαν ἀνθρώπους τοὺς στὸ μαντεῖο τοῦ Ἀπόλλωνα στὰ Δίδυμα καὶ ρώτησαν πῶς ἔπρεπε νὰ ἐνεργήσουν σχετικὰ μὲ τὸν Πακτύη, ὥστε νὰ εὐχαριστήσουν τοὺς θεοὺς. Ἡ ἀπάντησις τῆς Πυθίαις ἦταν νὰ παραδώσουν τὸν Πακτύη στοὺς Πέρσες, καὶ οἱ Κυμαῖοι ἐτοιμάζονταν νὰ τὸ κάμουν, ὅταν ὁ Ἀριστόδικος, ἀνὴρ τῶν ἀστῶν ἐὼν δόκιμος, μὴ δίνοντας πίστιν σὲ ὅσα ἀνήγγειλαν οἱ ἀπεσταλμένοι, πῆγε καὶ ὁ ἴδιος μαζί μὲ ἄλλους, γιὰ νὰ ρωτήσουν τὸ μαντεῖο γιὰ δεύτερη φορά. Ἀλλὰ καὶ πάλι ἡ ἀπάντησις ἦταν ἡ ἴδια. Ὑστερ' ἀπὸ αὐτὸ ὁ Ἀριστόδικος ἐκ προνοίης ἔκαμε τὸ ἐξῆς: Γυρίζοντας γύρω ἀπὸ τὸν ναό, ἄρχισε νὰ διώχνῃ τὰ πουλιὰ πού εἶχαν φωλιάσει στὴ στέγη. Καὶ τότε ἔλεγε ὅτι ἀκούστηκε μιὰ φωνὴ μέσα ἀπὸ τὸ ἄδυτο τοῦ ναοῦ: «Ἀσεβέστατε ἄνθρωπε, πῶς τολμᾷς νὰ κάνῃς αὐτὸ τὸ πράγμα; Διώχνεις τοὺς ἱκέτες μου μέσα ἀπὸ τὸν ναό;» Ὁ Ἀριστόδικος, χωρὶς νὰ ξαφνιασθῇ, ἀπάντησε: «Βασιλιά, ἐσὺ ὁ ἴδιος βοηθᾷς ἔτσι τοὺς ἱκέτες σου, ἐνῶ τοὺς Κυμαίους τοὺς προστάξεις νὰ παραδώσουν τὸν ἱκέτη;» «Ναί, τὸ προστάζω, γιὰ νὰ ἀσεβήσετε καὶ νὰ καθῆτε γρηγορώτερα, ὥστε νὰ μὴν ἔρθετε ἄλλη φορά στὸ μαντεῖο γιὰ νὰ ρωτήσετε ἂν πρέπη νὰ παραδώσετε ἓναν ἱκέτη». Ὅφειλαν νὰ ξέρουν οἱ Κυμαῖοι ὅτι ὁ σεβασμὸς τοῦ ἱκέτη καὶ ἡ προστασία του ἀποτελοῦσαν μιὰν ἀπὸ τίς βασικὲς ἀρχὰς τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς θρησκείας, καὶ ἦταν ἀσέβεια νὰ ρωτοῦν.

Ὅταν ἀκουσαν τὴν ἀπάντησις τοῦ μαντείου οἱ κάτοικοι τῆς Κύμης, ἐπειδὴ δὲν ἤθελαν οὔτε παραδίδοντας τὸν Πακτύη νὰ ἀφανιστοῦν οὔτε πάλι κρατῶν-

1. Ἡρόδ. 1, 157, 1 κ.ε.

τας τον νὰ πολιορκηθοῦν ἀπὸ τοὺς Πέρσες, τὸν ἔστειλαν στὴ Μυτιλήνη. Οἱ Μυτιληναῖοι ὅμως φαίνεται πὼς σκόπευαν νὰ παραδώσουν τὸν Πακτύη στοὺς Πέρσες ἔναντι ἐνὸς χρηματικοῦ ποσοῦ, γι' αὐτό, μόλις τὸ ἔμαθαν οἱ Κυμαῖοι, ἔστειλαν ἓνα πλοῖο στὴ Λέσβο τὸ ὁποῖο πῆρε τὸν Πακτύη καὶ τὸν φυγάδευσε στὴ Χίο. Τελικὰ — πάντα κατὰ τὸν Ἡρόδοτο¹ — οἱ κάτοικοι τῆς Χίου ἀπέσπασαν τὸν Πακτύη ἀπὸ τὸ ἱερὸ τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τὸν παρέδωσαν στοὺς Πέρσες, παίρνοντας ὡς ἀντάλλαγμα ἓνα τμῆμα γῆς, τὸν Ἀταρνέα. Ὅμως, ἂν καὶ πέ-
ρασε πολὺς καιρὸς ἀπὸ τὸ γεγονὸς, στὸ διάστημα αὐτὸ κανένας ἀπὸ τοὺς κα-
τοίκους τῆς Χίου καὶ γιὰ κανένα θεὸ δὲν ἔπαιρνε προσφορὰς ἀπὸ τὰ προϊόντα
ποὺ ἔβγαζαν τὰ χωράφια τοῦ Ἀταρνέα. Γενικά, ὅ,τιδήποτε ἔδιναν τὰ χωρά-
φια, δὲν ἔμπαινε σὲ κανένα ἱερό.

Τὸ τόσο χαρακτηριστικὸ ἐπεισόδιο μὲ τὸν Πακτύη δὲν εἶναι τὸ μοναδικὸ
ποὺ δείχνει τὴ θέση τοῦ ἱκέτη στὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ κοινωνία. Ἦδη στὴν ὁμη-
ρικὴ ἐποχὴ ὁ Θεοκλύμενος², ποὺ μετὰ ἀπὸ φόνο ἔφυγε ἀπὸ τὴν πατρίδα του,
προσπέφτει ἱκέτης στὸν Τηλέμαχο ζητώντας προστασία, καὶ ὁ τελευταῖος
τὸν παίρνει στὸ καράβι του. Ἀκόμη, στίς *Ἰκέτιδες*³ τοῦ Αἰσχύλου ὁ βασιλεὺς
τοῦ Ἀργούς βρίσκεται μπροστὰ σ' ἓνα σοβαρὸ δῖλημμα: Ἄν βοηθήσῃ τίς Δα-
ναῖδες, οἱ ὁποῖες κατέφυγαν ὡς ἱκέτιδες στὰ ἀγάλματα τῶν θεῶν, κινδυνεύει
νὰ συγκρουστῇ μὲ τοὺς διώκτες τῶν θυγατέρων τοῦ Δαναοῦ καὶ νὰ αἵματοκυ-
λίσῃ τὴ χώρα του· ἂν πάλι τίς ἀφήσῃ ἀβοήθητες, οἱ Δαναῖδες ἀπειλοῦν νὰ κρε-
μαστοῦν ἀπὸ τὰ ἀγάλματα τῶν θεῶν, γεγονὸς ποὺ θ' ἀποτελοῦσε φοβερὸ μῦ-
σμα γιὰ τὴν πόλη. Τελικὰ ὁ βασιλεὺς ἀποφασίζει νὰ ὑπακούσῃ στὸν Δία, προ-
στάτῃ τῶν ἱκετῶν. Σὲ δῖλημμα ἐπίσης βρέθηκαν καὶ οἱ Ἀθηναῖοι, ὅταν ὁ Εὐ-
ρυσθέας ζήτησε ἀπ' αὐτοὺς τοὺς Ἡρακλεῖδες, οἱ ὁποῖοι κατέφυγαν ὡς ἱκέτες
στοὺς βωμοὺς τῶν θεῶν. Οἱ Ἀθηναῖοι προτίμησαν νὰ πολεμήσουν ἐναντίον
τοῦ Εὐρυσθέα, παρὰ νὰ παραδώσουν τοὺς ἱκέτες των⁴.

Τὸ πρόσωπο τοῦ ἱκέτη στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα θεωροῦνταν ἄξιο προστα-
σίας καὶ σεβασμοῦ ἔχι μόνον ἐκ μέρους τῶν θνητῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν ἰδίων τῶν
θεῶν. Ἔτσι ὁ Ὀδυσσεύς⁵, προτοῦ φτάσῃ στὸ νησὶ τῶν Φαιάκων, καραβο-

1. Ἡροδ. 1, 160, 1 κ.έ. Ἐδῶ πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι ὁ Πλούταρχος κατηγορεῖ γιὰ κακοήθεια τὸν Ἡρόδοτο γι' αὐτὲς του τίς πληροφορίες, τονίζοντας ὅτι ὁ Χάρων ὁ Λαμψα-
κηνὸς ἀνῆλθε πρεσβύτερος, ἐν τοῖς περὶ Πακτύην λόγοις γενόμενος, τοιοῦτον οὐδὲν οὔτε Μυ-
τιληναῖοις οὔτε Χίοις ἄγος προστέτριπται· κατὰ τὸν Πλούταρχο, ὁ Πακτύης μόλις ἔμαθε
ὅτι τὸν κυνηγοῦν οἱ Πέρσες, ἔφυγε μόνος του πρῶτα στὴ Μυτιλήνη καὶ ὕστερα στὴ Χίο,
ἔπου καὶ πιάστηκε (Πλουτ., *Περὶ τῆς Ἡροδ. κακοηθ.* 20).

2. Ὀμήρ., Ὀδύσσεια ο 271 κ.έ.

3. Αἰσχύλ., *Ἰκέτ.* 461 κ.έ.

4. Εὐριπ., *Ἡρακλεῖδ.* 93 κ.έ. καὶ Λυσ., *Ἐπιτ.* 11.

5. Ὀμήρ., Ὀδύσσεια ε 450.

τσακισμένοι ἀπὸ τὴ φοβερὴ τρικυμία, γίνεται ἱκέτης τοῦ θεοῦ ὁ ὅποῖος καὶ γαληνεύει τὴ θάλασσα. Ἀκόμη, στὰ χρόνια τῆς εἰσβολῆς τοῦ Ξέρξη στὴν Ἑλλάδα, οἱ Ἀθηναῖοι πῆραν χρησμὸ ἀπὸ τὸ μαντεῖο τῶν Δελφῶν, ὁ ὅποῖος προέβλεπε μόνο συμφορὰς καὶ καταστροφὴ¹. Στὸ ἄκουσμά του οἱ Ἀθηναῖοι ἀπεσταλμένοι συμφορῇ τῇ μεγίστῃ ἐχρέωντο. Στὴ δύσκολη αὐτὴ στιγμή, ὁ Τίμων ὁ γιὸς τοῦ Ἀνδροβούλου, τῶν Δελφῶν ἀνὴρ δόκιμος ὅμοια τῷ μάλιστα, τοὺς συμβούλευσε νὰ ζητήσουν καὶ δεύτερο χρησμὸ, αὐτὴ τὴ φορὰ ὅμως ὡς ἱκέτες. Καὶ ἡ Πυθία χρησμοδότησε τώρα πῶς τὰ ξύλινα τείχη θὰ μπορούσαν νὰ ὠφελήσουν τοὺς Ἀθηναίους².

2. Ἱκέτης καὶ ξένος

Ἡ λέξη ἱκέτης (ἱκω, ἱκνοῦμαι) δηλώνει γενικὰ αὐτὸν ποὺ ἔρχεται γιὰ νὰ παρακαλέσῃ³ γιὰ κάτι, νὰ ζητήσῃ βοήθεια, προστασία ἢ ἐξαγνισμό. Μὲ τὴν ἴδια σημασία, ὡς οὐσιαστικό, χρησιμοποιεῖται καὶ ἡ λέξη ἱκέσιος (= ἱκέτης) στοὺς ἱερὺς νόμους τῆς Κυρήνης, στὸ τμήμα ποὺ ἀναφέρεται στοὺς ἱκέτες⁴, ἃν καὶ ἡ λέξη ἱκέσιος εἶναι συνήθως ἐπίθετο τοῦ Δία, προστάτη τῶν ἱκετῶν⁵. Παραπλήσια σημασία ἔχει καὶ ἡ λέξη προστρόπαιος, ποὺ μπορεῖ νὰ σημαίνῃ γενικὰ τὸν ἱκέτη⁶· προστρόπαιος ὅμως εἶναι κυρίως ὁ «ἐναγής», αὐτὸς ποὺ ἔχει μολυνθῇ ἀπὸ κάποια του ἀνόσια πράξη (συνήθως φόνο) καὶ ζητᾷ νὰ ἐξαγνισθῇ. Μ' ἄλλα λόγια ἡ ἔννοια τοῦ ἱκέτη⁷ εἶναι γενικότερη καὶ πλατύτερη, ἐνῶ προστρόπαιος εἶναι ὁ ἱκέτης ποὺ ζητᾷ ἐξαγνισμό. Ἔτσι π.χ. ὁ Ὀρέστης ἱκετεύει τὴ θεὰ Ἀθηνᾶ νὰ τὸν δεχτῇ, τονίζοντας πῶς δὲν εἶναι πιὰ προστρόπαιος, γιατί προηγουμένως τὸν ἐξάγνισε ὁ Ἀπόλλων γιὰ τὸ φόνο τῆς μητέρας του⁸.

Ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τὰ παραδείγματα ποὺ εἶδαμε στὸ προηγούμενο

1. Ἡρόδ. 7, 140, 1.

2. Ἡρόδ. 7, 141, 3. Βλ. καὶ Α.Κ. Καραδημητρίου, *Οἱ χρησμοὶ τοῦ μαντείου τῶν Δελφῶν*, Θεσσαλονίκη 1972, σ. 75.

3. Βλ. καὶ Ἡσύχ. στὶς λ. *ἰζόμεθα*, *ἰκέσθαι*, *ἱκνοῦμαι*.

4. Βλ. Suppl. Epigr. Graec. 9, 72 στῖχ. 111, 122, 132 καὶ λεξ. Σούδας καὶ Ἡσύχ. στὴ λ. *ἱκέσιος*. Βλ. ἐπίσης J. Servais, "Les suppliants dans la "loi sacrée" de Cyrène", *BCH* 84 (1960) 117, 121.

5. Βλ. Εὐσταθ., *Κατάλ. δειγμάτων*, στὴ λ. *ἱκέσιος* καὶ J. Servais, ἔ.δ., σ. 121.

6. Βλ., Σοφ., *Αἴας* 1173 καὶ *Φιλοκλ.* 930, *Αἰσχύλ.*, *Ἰκέτ.* 362.

7. Τόσο ἡ λέξη προστρόπαιος ὅσο καὶ ἡ λέξη ἱκέτης εἶναι δυνατόν νὰ ἔχουν καὶ παθητικὴ σημασία καὶ νὰ δηλώνουν τὸν θεὸ στὸν ὅποιον καταφεύγει κάποιος (βλ. λεξ. Σούδας στὴ λ. *ἀποδιοπομπεῖσθαι*, O.K. Müller, *Aeschylus Eumeniden*, Göttingen 1833, σ. 147, σημ. 19 καὶ M.P. Nilsson, *Geschichte der griechischen Religion*, Μόναχο 1941, τόμ. 1, σ. 392).

8. *Αἰσχύλ.*, *Εὐρ.* 237, 283, 474. Ἀλλὰ βλ. καὶ O.K. Müller, ἔ.δ., σ. 135.

κεφάλαιο¹, ὁ ἰκέτης μποροῦσε νὰ εἶναι ἰδιώτης ἢ ἐκπρόσωπος μιᾶς πόλης, ξένος ἢ ἐντόπιος, ἄντρας ἢ γυναίκα, ἕνας ἢ πολλοὶ μαζί, καὶ ἦταν δυνατόν νὰ καταφύγη συνήθως στοὺς βωμοὺς, στοὺς ναοὺς καὶ στὰ ἀγάλματα τῶν θεῶν, ἀλλὰ ἀκόμη καὶ στὸν ἐκπρόσωπο μιᾶς πόλης ἢ καὶ σ' ἕναν ἰδιώτη. Σ' ὅλες τὶς περιπτώσεις ὁ ἰκέτης ἔπρεπε νὰ γίνῃ δεκτὸς μὲ σεβασμό. Μάλιστα κατὰ τὴν ἱεσσία, ἄσχετα ἂν αὐτὴ ἀναφερόταν σὲ μιὰ ἰδιωτικὴ ἢ δημόσια ὑπόθεση, ἦταν δυνατόν τὸ ἱκετευόμενο πρόσωπο νὰ στείλῃ τὸν ἰκέτη τοῦ ἄλλοῦ (σὲ ἄλλον ἰδιώτη ἢ καὶ σὲ ἄλλην πόλιν), ἂν ἔκρινε ὅτι κάτι τέτοιο ὑπαγόρευε τὸ συμφέρον τοῦ ἰκέτη ἢ καὶ τὸ δικό του ἀκόμη, ἀφοῦ ἄλλωστε ἡ προστασία τοῦ ἰκέτη μποροῦσε νὰ ἔχῃ κάποτε ἐπικίνδυνα ἐπακόλουθα. Στὴν Ὀδύσσεια π.χ. ὁ Τηλέμαχος στέλνει τὸν ἰκέτη τοῦ Θεοκλύμενο σὲ ἄλλο σπίτι, γιατί ὁ ἴδιος ὁ Τηλέμαχος θὰ λείπῃ μακριά, καὶ τὸ σπίτι του, γεμάτο ἀπὸ τοὺς μνηστῆρες, δὲν θὰ εἶναι πολὺ κατάλληλο γιὰ τὴν ἀνεση τοῦ Θεοκλύμενου². Ἐπίσης ὁ Ὀρέστης καταφεύγει ὡς ἰκέτης στὸ ναὸ τῆς Ἀθηνᾶς, σταλμένος ἀπὸ τὸν Ἀπόλλωνα³. Εἶδαμε ἀκόμη ὅτι οἱ Κυμαῖοι, γιὰ νὰ μὴν πάθουν κακὸ οὔτε οἱ ἴδιοι ἀλλὰ οὔτε καὶ ὁ ἰκέτης τους, ἔστειλαν τὸν Πακτὺν στὴ Μυτιλήνη⁴. Τέλος ὁ Ἡρόδοτος μᾶς πληροφορεῖ πὼς ὅταν οἱ Πλαταιεῖς πιέσθηκαν ἀπὸ τοὺς Θηβαίους καὶ κατέφυγαν στοὺς Σπαρτιάτες, οἱ τελευταῖοι τοὺς ἔστειλαν στοὺς Ἀθηναίους, γιατί ἡ Ἀθήνα ἦταν πιὸ κοντὰ στὴν Πλάταια ἀπ' ὅ,τι ἡ Σπάρτη⁵.

Ὁ θεσμὸς τοῦ ἰκέτη σχετίζεται μὲ τὸν ἔλεον ποὺ πρέπει νὰ ὑπάρχῃ στὴν ἀνθρώπινη φύση — καὶ ὡς τέτοιος εἶναι ἕνας θεσμὸς ἀνθρωπιᾶς —, καὶ στὴν ἀρχαιότητα στηριζόταν στὸ δίκαιο τῆς θρησκείας καὶ βρισκόταν ὑπὸ τὴν προστασία τῶν θεῶν. Ἦδη στὸν Ὀμηρ⁶ ὁ Ἀπόλλων, ὁ κατ' ἐξοχὴν θεὸς τοῦ μέτρου καὶ τῆς ἠθικῆς, μισώντας καθετὶ τὸ ἀχαλίνωτο καὶ ἄγριο, διαμαρτύρεται γιὰ τὴ σκληρότητα τοῦ Ἀχιλλέα, ὁ ὁποῖος χωρὶς ἔλεον καὶ χωρὶς αἰδῶ, σὰν ἄγριο λιοντάρι — *Animalität gegen Humanität*⁷ —, κακοποιεῖ τὸ σῶμα τοῦ νεκροῦ Ἑκτορα. Ἀλλὰ ὁ ἰδιαίτερα φιλεῦσπλαχνος θεός, ποὺ προστατεύει τοὺς φτωχοὺς καὶ τοὺς ξένους καὶ τιμωρεῖ ἐκείνους ποὺ περιφρονοῦν τοὺς

1. Βλ. παραπ., σ. 29-31.

2. Ὀμήρ., Ὀδύσσ. ο 509 κ.έ.

3. Αἰσχύλ., Εὐμ. 235.

4. βλ. παραπ., σ. 29-30.

5. Ἡροδ. 6, 108, 1 κ.έ. Πρβ. καὶ *Suppl. Epigr. Graec.* 9, 72 στίχ. 111: *ἱέσιος ἐπακτὸς αἶ κα ἐπιπεμφθῆι ἐπὶ τὰν οἰκίαν ...* Βλ. καὶ J. Servais, ἔ.ἀ., σ. 121 κ.έ.

6. Ἰλ. Ω 32 κ.έ.

7. Βλ. W. Schadewaldt, *Der Gott von Delphi und die Humanitätsidee*, Ἑλλην. Ἀνθρ. Ἑταιρ., σειρὰ 1η, ἀριθ. 26, Ἀθῆναι 1965, σ. 12.

ἱκέτες, εἶναι ὁ Δίας¹. Μάλιστα θὰ πρέπη νὰ σημειωθῇ ὅτι ἀπ' ὅλους τοὺς θεοὺς μόνον ὁ Δίας ἔχει τὰ ἐπίθετα *ἱέσιος* καὶ *ξένιος*, ὡς ὁ μοναδικὸς προστάτης τῶν ἱκετῶν καὶ τῶν ξένων².

Καὶ ὁ ξένος, ὅπως καὶ ὁ ἱκέτης, ἀφοῦ βρισκόταν ὑπὸ τὴν προστασία τοῦ ἰδίου θεοῦ, ἦταν πρόσωπο σεβαστὸ καὶ εἶναι γνωστὴ ἡ ὁμηρικὴ φιλοξενία³. Κατὰ τὸν Nilsson⁴, στὰ παλιὰ χρόνια ἕνας ξένος ἀποκλειόταν ἀπὸ τὴν προστασία τῶν νόμων καὶ τῶν ἐθίμων ποὺ ἀπολάμβαναν τὰ μέλη μιᾶς φυλῆς καὶ ἡ λέξη ξένος σήμαινε ἀρχικὰ τὸν ἐχθρό⁵. Ὁ ἱκέτης πάλι, μὲ τὸ νὰ παραβιάσῃ μὲ τὸ σφάλμα του τοὺς νόμους καὶ τὰ ἔθιμα τῆς φυλῆς του, εἶχε θέσει αὐτόματα τὸν ἑαυτὸ του ἔξω ἀπὸ τὴν προστασία τους. Ὅπως γίνεται φανερό, οἱ δύο ἔννοιες, τοῦ ἱκέτη καὶ τοῦ ξένου, εἶχαν στενὴ σχέση μετὰξὺ τους—ἄλλωστε ὁ ἱκέτης ποὺ κατέφευγε σὲ ἄλλον τόπο εἶχε καὶ τὴν ιδιότητα τοῦ ξένου—καὶ συχνὰ χρησιμοποιοῦνταν μαζί⁶. Ἡ ὑψηλὴ προστασία τοῦ Δία ἔκανε σεβαστὸ τὸ πρόσωπο τοῦ ξένου σὲ ὅλη τὴν ἀρχαία Ἑλλάδα, μὲ μοναδικὴ ἐξαίρεση τὴ Σπάρτη, ὅπου ἴσχυε ἡ ξενηλασία⁷. Ἐνας ξένος, ποὺ τὸν ἄφηναν νὰ πάρῃ μέρος στὸ γεῦμα, ἐμπαινε ὑπὸ τὴν προστασία τῆς φυλῆς, καὶ γινόταν κατόπιν ἀπαραβίαστος⁸ καὶ φίλος, ἡ φιλία δὲ μετὰξὺ ξένων ἦταν δυνατὸν νὰ κρατήσῃ γενεές ὁλόκληρες, ὅπως μπορούμε νὰ συμπεράνουμε ἀπὸ τὴν φιλία τοῦ Γλαύκου καὶ τοῦ Διομήδη⁹. Μάλιστα οἱ σχέσεις πρὸς τοὺς ξένους—καὶ πρὸς τοὺς ἱκέτες—βρίσκονταν συχνὰ σὲ ἴση μοίρα μὲ τίς σχέσεις μετὰξὺ ἀδελφῶν¹⁰.

1. Βλ. Ὀμήρ., Ὀδύσσεια ζ 207, η 164 καὶ Αἰσχύλ., Ἰκέτ. 347, 385 καὶ 479.

2. Βλ. M.P. Nilsson, *Greek Popular Religion*, Νέα Ὑόρκη, Columbia University Press 1947, σ. 77.

3. Πρβ. Ὀμήρ., Ὀδύσσεια α 123: *Χαῖρε, ξεῖνε, παρ' ἄμμι φιλήσεται· αὐτὰρ ἔπειτα / δαίπνον πασσάμενος μυθήσεται ὅττιό σε χεῖρ*.

4. *Greek Popular Religion*, ἔ.ἀ., σ. 77.

5. Χαρακτηριστικὰ γιὰ τὴ θέση τοῦ ξένου εἶναι τὰ ὅσα λέγει ὁ βασιλιάς τοῦ Ἀργεῶς στίς Δαναΐδες (Αἰσχύλ., Ἰκέτ. 238):

ὅπως δὲ χώραν οὔτε κηρύκων ὕπο,
ἀπρόξενοί τε, νόσφιν ἡγήτων, μολεῖν
ἔτλητ' ἀτρέστως, τοῦτο θαυμαστὸν πέλει.

6. Βλ. Ὀμήρ., Ὀδύσσεια ι 270 καὶ Ἀπολλ. Ρόδ., Ἀργοναυτ. 2, 1131.

7. Γιὰ τὴν ξενηλασίαν στὴ Σπάρτη βλ. Ἡρόδ. 3, 148,2 καὶ 5, 50, 3, Θουκ. 1, 144 καὶ 2, 39, Ξενοφ., Λακεδ. Πολ. 14, 4 καὶ λεξ. Σούδας στίς λ. *ξενηλατεῖν* καὶ *διειρωνόξενος*, ὅπου φαίνεται ὅτι οἱ ξένοι μόνο σὲ ὁρισμένους μέρες μπορούσαν νὰ ἐπισκέπτονται τὴ Σπάρτη καὶ δὲν ἔβρισκαν πάντα καλὴ μεταχείριση. Βλ. ἀκόμη καὶ Πλουτ., *Λυκ.* 9 καὶ 27 καὶ 28, ὅπου ὁ Πλούταρχος προσπαθεῖ νὰ δικαιολογήσῃ τὸ μέτρο αὐτὸ τῆς σπαρτιατικῆς πολιτείας.

8. Βλ. M.P. Nilsson, *Greek Popular Religion*, ἔ.ἀ., σ. 73.

9. Ὀμήρ., Ἰλ. Ζ 215 κ.έ.

10. Ὀμήρ., Ὀδύσσεια θ 546: *ἀντὶ κασιγνήτου ξείνος θ' ἱκέτης τε τέτυκται / ἀνέρι, ὃς τ' ὀλίγον περ ἐπιπαύῃ πραπίδεσσι*. Βλ. καὶ Ἡσίοδ., Ἔργα 327-334.

Παρά τὸ γεγονὸς ὅτι καὶ ὁ ξένος ἦταν σεβαστὸς καὶ ἡ φροντίδα πρὸς αὐτὸν γιὰ τοὺς Ἕλληνας ἀποτελοῦσε καθήκον — σ' αὐτὸ συντελοῦσε ἴσως, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν προστασία τοῦ Δία, καὶ τὸ ὅτι συχνὰ οἱ θεοὶ κατέβαιναν στὴ γῆ παίρνοντας τὴ μορφή ξένων¹ —, ὅμως ὁ ἱκέτης ἦταν περισσότερο σεβαστὸς καὶ ἀπαραβίαστος. Θὰ μπορούσαμε ἴσως νὰ ποῦμε ὅτι αὐτὸ ὀφειλόταν στὴν ἰδιόζουσα θέση τοῦ ἱκέτη, ὁ ὁποῖος ἀδύναμος ἐκλιπαροῦσε ἀπὸ θεοὺς καὶ ἀνθρώπους βοήθεια καὶ προστασία, στὰ ἱερὰ σύμβολα² ποὺ κρατοῦσε κατὰ τὴν ὥρα τῆς ἱκεσίας, καὶ ἀκόμη στὸν ἱερὸ χῶρο ὅπου συνήθως κατέφευγε. Ἔτσι π.χ. ὅταν ὁ Δαναὸς ἀναγκάστηκε ν' ἀφήσῃ τοὺς βωμοὺς τῶν θεῶν, ὅπου εἶχε καταφύγει ὡς ἱκέτης μαζὶ μὲ τὶς θυγατέρες του γιὰ νὰ βρῇ ἀσφάλεια, ζήτησε προστατευτικὴ συνοδεία γιὰ νὰ μπῇ μέσα στὴν πόλη τοῦ Ἀργεῖος. Ἡ ἰδιότητα τοῦ ξένου δὲν τοῦ ἦταν ἀρκετὴ³. Ἀκόμη, ὅταν ὁ τύραννος τῆς Μιλήτου Ἀρισταγόρας⁴ ἐπισκέφθηκε τὸ βασιλιά τῆς Σπάρτης Κλεομένη ζητώντας βοήθεια γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῶν Ἰώνων, ὁ τελευταῖος τὸν ἐδιώξε. Ὁ Ἀρισταγόρας ὅμως ἀργότερα πῆγε στὸ σπῖτι τοῦ Κλεομένη καὶ ἐπανελάβε τὶς προτάσεις του, αὐτὴ τὴ φορά ὡς ἱκέτης. Καὶ ναὶ μὲν ὁ Κλεομένης καὶ πάλι ἀρνήθηκε — μὲ τὴν παρέμβαση καὶ τῆς μικρῆς κόρης του —, ὅμως τώρα, ἀντὶ νὰ διώξῃ τὸν Ἀρισταγόρα, ἔφυγε ὁ ἴδιος σὲ ἄλλο σπῖτι, ὁπότε ἐκ τῶν πραγμάτων ἀναγκάστηκε νὰ φύγῃ καὶ ὁ Μιλήσιος τύραννος.

3. Τόπος καὶ τρόπος ἱκεσίας⁵

Ὅπως εἶναι εὐνόητο, ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον ὁ ἱκέτης πλησιάζει καὶ παρακαλεῖ κάποιον, ἀλλὰ καὶ ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο γίνεται δεκτὸς, ἐξαρτᾶται ὡς ἓνα σημεῖο ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ἱκέτη, ἀπὸ τὸ πρόσωπο στὸ ὁποῖο ἀπευθύνεται, ἀπὸ τὸ σκοπὸ⁶ τῆς ἱκεσίας καὶ ἀκόμη ἀπὸ τὸ τοπικὸ τελετουργικὸ μιᾶς πόλης⁷. Παρ' ὅλα αὐτά, παραβλέποντας κάποιες λεπτομέρειες, θὰ μπορούσαμε, νομίζω, νὰ καταλήξουμε σὲ μερικὲς γενικότερες διαπιστώσεις γιὰ τὸν τρόπο ἱκεσίας στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα.

1. Βλ. Ὀμήρ., Ὀδύσσεια 105, η 20 κ.ξ.

2. Βλ. παρακ., σ. 36.

3. Αἰσχύλ., Ἰκέτ. 492 κ.ξ.

4. Ἡρόδ. 5, 50, 1 κ.ξ.

5. Ἡ ἱκετείας (βλ. Σούδα στὴ λ. ἱκετεύω).

6. Διαφορετικὰ συμπεριφέρεται π.χ. ὁ ἱκέτης ποὺ ὕστερ' ἀπὸ φόνο ζητᾷ ἐξαγνισμό, ἀπὸ ἓναν ἄλλον ποὺ δὲν ἔχει μολύνει τὰ χέρια του μὲ αἷμα (βλ. παρακ., σ. 38).

7. Οἱ ἱεροὶ νόμοι τῆς Κυρήνης (*Suppl. Epigr. Graec.* 9, 72) περιέχουν μεταξὺ ἄλλων καὶ κανόνες γιὰ ἐξαγνιστικὰς θυσίας καὶ ὁδηγίες γιὰ τὸν τρόπο ὑποδοχῆς τῶν φυγάδων καὶ τῶν ἱκετῶν, ὅπως δὲν ἔχουμε, παρὰ τὴ σπουδαιότητά τους, δὲν μποροῦν νὰ ἔχουν καθολικὸ χαρακτήρα.

Μολονότι, ὅπως ἔχουμε πεῖ, ὁ κύριος προστάτης τῶν ἄγραφων νόμων τῆς ἱεσίας ἦταν ὁ Δίας, καὶ μόνον αὐτὸς εἶχε ἐπίθετα σχετικὰ μὲ τὴν ἱεσία, ὅπως *ἱεσίος, ἱκέτας, ἱκετεύς, ἱκτήρ, ἱκταῖος, ἱκετήσιος, προστρόπαιος*¹, παρ' ὅλα αὐτὰ ὁ ἱκέτης μποροῦσε νὰ καταφύγῃ σὲ ὅποιοδὴποτε ἱερὸ ὁποιουδὴποτε θεοῦ. Ἔτσι π.χ. κατὰ τὸ κυλώνειο ἄγος οἱ πολιορκημένοι κατέφυγαν πρῶτα στὸ βωμὸ τῆς Ἀθηνᾶς στὴν Ἀκρόπολη, καὶ κατόπιν στοὺς βωμοὺς τῶν Σεμνῶν θεῶν². Ἀκόμη, ὁ Σπαρτιάτης Πausanίας κατέφυγε στὸ ἱερὸ τῆς Χαλκιοῖκου Ἀθηνᾶς³, ὁ ρήτορας Δημοσθένης στὸ ναὸ τοῦ Ποσειδῶνα στὴν Καλαυρία⁴ κ.ο.κ.

Ἐνας ἄλλος χῶρος, ὅπου συχνὰ κατέφευγαν οἱ ἱκέτες, ἦταν ἡ ἐστία⁵. Ἡ ἐστία ἦταν τὸ κέντρο τοῦ σπιτιοῦ, τὸ σύμβολο τῆς οἰκογένειας καὶ ὁ τόπος τῶν καθημερινῶν θρησκευτικῶν ἐκδηλώσεων, γι' αὐτὸ καὶ θεωροῦνταν ἱερή⁶. Ἡ ἱερότητά της ἦταν τόση, ὥστε, ὅπως συνέβαινε καὶ μὲ τὰ ἱερά τῶν θεῶν, ὅποιοι καθόταν στὴν ἐστία, ἦταν ἱερός καὶ κανεὶς δὲν μποροῦσε νὰ τὸν βλάψῃ. Ἡ ἱερότητα τῆς ἐστίας ἀπλωνόταν σ' ὅποιον τὴν ἄγγιζε. Βέβαια ἡ ἱεσία μποροῦσε νὰ γίνῃ καὶ σὲ ἄλλους τόπους, χωρὶς τὸ πρόσωπο τοῦ ἱκέτη νὰ πᾶψῃ νὰ εἶναι σεβαστό⁷, ὅπωςδὴποτε ὅμως ἡ ἱερότητα τοῦ χώρου ἦταν γιὰ τὸν ἱκέτη κάτι τὸ ιδιαίτερα σημαντικόν.

Κατὰ τὸν Εὐστάθιο⁸, οἱ πιὸ κατάλληλες ὥρες γιὰ ἱεσία ἦταν πρὸς τὸ βράδυ, τότε ποὺ οἱ ψυχὲς γίνονται πιὸ εὐσπλαχνικὲς, καὶ πρὸς τὰ ξημερώματα, ὅποτε ἡ ἀτμόσφαιρα εἶναι ιδιαίτερα καθαρή. Ὅταν ἡ ἱεσία γινόταν πρὸς ἓνα πρόσωπο, οἱ ἱκέτες συνήθως ἄγγιζαν τὸ κεφάλι (κυρίως τὰ γένια) ἐκείνου ποὺ ἱκέτευαν, τὸ δεξί του χέρι καὶ τὰ γόνατα. Οἱ χειρονομίες ἦταν συμβολικὲς. Μὲ αὐτὲς οἱ ἱκέτες τὸν παρακαλοῦσαν ὥστε μὲ τὸ κεφάλι του νὰ συγκατατεθῇ στὴν παράκλησή τους, μὲ τὸ δεξί του χέρι νὰ ἐκτελέσῃ ὅσα ζητοῦν καὶ μὲ τὰ γόνατα νὰ καμφθῇ καὶ νὰ κινηθῇ γιὰ νὰ ἱκανοποιήσῃ τὸ αἶτημά τους. Κάποτε, ὅταν οἱ παρακλήσεις τῶν ἱκετῶν ἦσαν δύσκολο ἢ ἐπικίνδυνο νὰ ἐκπληρωθοῦν, ὁ ἱκετευόμενος ἀπέστρεφε τὸ κεφάλι του, γιὰ νὰ μὴν ἄγγιζῃ ὁ ἱκέτης τὰ γένια του, καὶ ἔκρυβε τὸ δεξί του χέρι. Τὸ ἀριστερὸ δὲν τὸ ἄγγιζαν οἱ ἱκέτες γιὰτὶ τὸ θεωροῦσαν δυσσιώνο. Τέλος, πάντοτε κατὰ τὸν Εὐστάθιο⁹,

1. M.P. Nilsson, *Geschichte der griechischen Religion*, ξ.ἀ., σ. 392.

2. Θουκ. 1, 126, 10.

3. Θουκ. 1, 134, 1.

4. Πλουτ., *Δημοσθ.* 29.

5. Βλ. Ὀμήρ., *Ὀδύσσεια* η 153 καὶ Θουκ. 1, 136, 3.

6. Βλ. M.P. Nilsson, *Greek Popular Religion*, ξ.ἀ., σ. 73 κ.ε.

7. Βλ. Ὀμήρ., *Ὀδύσσεια* ο 271 κ.ε., Σοφ., *Αἴας* 1171 καὶ *Φιλοκλ.* 470. Βλ. ἀκόμη E. Schlesinger, *Die griechische Asylie*, Göttingen 1933, σ. 34.

8. *Ἰλ.* A 141, 2.

9. *Ἰλ.* A 129, 2 κ.ε.

τὴν ὅλην ἱκεσία οἱ παλαιοὶ τὴν ὀνόμαζαν *γουνάζεσθαι* (ἀπὸ τὸ *γουνάζομαι* = πιάνω τὰ γόνατα), γιατί κι ἂν ἀκόμη κανεὶς ἔκρυβε τὸ δεξί του χέρι ἢ ἀπέστρεφε τὸ κεφάλι του καὶ ἔτσι ἦταν ἀδύνατο στὸν ἱκέτη νὰ τὰ ἀγγίξῃ, ὅμως ὁ τελευταῖος μποροῦσε χωρὶς μεγάλη δυσκολία νὰ πιάσῃ τὰ γόνατα τοῦ ἀνθρώπου ποὺ ἱκέτευε. Μάλιστα κάποτε ὄχι μόνο τοῦ ἔπιανε τὰ γόνατα ἀλλὰ καὶ τὰ φιλοῦσε¹.

Ὅταν ὁ ἱκέτης ἤθελε νὰ δώσῃ ἐπισημότερο καὶ ἱερώτερο τόνο στὴν ἱκεσία του, τότε ἔπαιρνε τὴν *ἱκετηρία*², ποὺ ἦταν κλαδὶ ἐλιᾶς περιτυλιγμένο μὲ ἄσπρο μαλλί³. Καθὼς παρατήρησε ὁ Nilsson⁴, στὴν ὀμηρικὴ ἐποχὴ δὲν ἀναφέρεται χρῆση τῆς ἱκετηρίας, ἡ ὁποία φαίνεται ὅτι εἰσῆχθη ἀργότερα. Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἱκεσίας ὁ ἱκέτης ἢ κρατοῦσε στὸ χέρι τὴν ἱκετηρία ἢ τὴν ἄφηνε κάπου⁵, συνήθως ἐπάνω στὸ βωμὸ ἢ στὸ ἱερό. Τέλος, ὁ Θουκυδίδης μᾶς πληροφορεῖ πὼς ὁ Θεμιστοκλῆς, ὅταν κατέφυγε ὡς ἱκέτης στὸ βασιλεῖα τῶν Μολοσσῶν Ἀδμητο, κάθισε⁶ στὴν ἐστία τοῦ σπιτιοῦ παίρνοντας στὴν ἀγκυλιά του — ὅπως τὸν συμβούλευσε ἡ γυναίκα τοῦ Ἀδμητο — τὸ γιὸ τοῦ βασιλεῖα τῶν Μολοσσῶν. *Καὶ μέγιστον ἦν ἱκέτευμα τοῦτο*⁷.

Βέβαια ὁ χαρακτήρας τῆς ἱκεσίας ἦταν ἱερὸς καί, ὅσο αὐτὴ διακοῦσε, ὁ ἱκέτης ἦταν ἀπαραβίαστος. Ἀλλὰ ἡ ἱκεσία ἦταν μόνο ἓνα μέσο γιὰ νὰ ἐπιτύχῃ ὁ ἱκέτης αὐτὸ ποὺ ζητοῦσε καί, ὅπως εἶναι εὐνόητο, δὲν ἦταν δυνατόν νὰ παραμένῃ ὁ τελευταῖος στὴ θέση αὐτὴ ἐπ' ἀπειρον. Ἀπὸ τὴν ἄλλῃ μεριά, μάλιστα ὁ ἱκέτης σταματοῦσε τὴν ἱκεσία καὶ ἐγκατέλειπε τὴν ἱκετηρία καὶ τὸ ἱερό, ἔχανε αὐτόματα καὶ τὴν προστασία ποὺ ἀπολάμβανε⁸. Γι' αὐτό, σὲ περίπτωσιν ποὺ δὲν γινόταν ἀποδεκτὸ τὸ αἶτημα τοῦ ἱκέτη, δὲν ἔδειχνε αὐτὸς προθυμία νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸ «ὀχυρό» του, γεγονὸς ὅμως ποὺ ἀποτελοῦσε ἓνα εἶδος ἐκβιασμοῦ⁹, ἐφ' ὅσον καὶ ἡ βίαιη ἀπομάκρυνση καὶ ὁ θάνατος τοῦ ἱκέτη θὰ προκαλοῦσαν ἄγος¹⁰.

1. Εὐσταθ., Ἰλ. Θ. 718, 43.

2. Βλ. Ἡρόδ. 5, 51,1 καὶ 7, 141, 1 καὶ Αἰσχύλ., Ἰκέτ. 192.

3. Πλουτ., Θησ. 18: ὁ Θησεὺς ἐκ τοῦ πρυτανείου παρελθὼν εἰς Δελφίνιον ἔθηκεν ὑπὲρ αὐτῶν τῶν Ἀπόλλωνι τὴν ἱκετηρίαν. Ἦν δὲ κλάδος ἀπὸ τῆς ἱερᾶς ἐλαίας ἐρίῳ λευκῷ κατεστεμμένος. Πρβ. καὶ λεξ. Σούδας στὴ λ. ἱκετηρία.

4. *Geschichte der griechischen Religion*, ἔ.ἄ., σ. 116.

5. Βλ. λεξ. Σούδας στὴ λ. ἱκετεύει.

6. Ὅπως παρατήρησε ὁ J. Servais (ἔ.ἄ., σ. 144, σημ. 2), ὁ ἱκέτης κάθεται ἢ στέκει σκυφτὸς ἢ γονατιστός. Γενικὰ φροντίζει νὰ ἀγγίξῃ κάποιον ἱερὸ ἀντικείμενο καὶ ἡ στάση του νὰ δείχνῃ εὐλάβεια. Ποτὲ ἓνας ἱκέτης δὲν παρουσιάζεται ἕρθιος.

7. Θουκ. 1, 137, 1.

8. Βλ. καὶ E. Schlesinger, ἔ.ἄ., σ. 36.

9. Βλ. Αἰσχύλ., Ἰκέτ. 461 κ.ἑ.

10. Θουκ. 1, 126, 11 καὶ 1, 134, 4 καὶ Πλουτ., *Περὶ τῆς Ἡροδ. κακοηθ.* 20.

4. Ἐξαγνισμός τοῦ Ικέτη

Ὅπως ἔχουμε ἀναφέρει¹, ἓνας ἀπὸ τοὺς λόγους τῆς Ικεσίας ἦταν ὁ ἔξαγνισμός γιὰ φόνο. Μάλιστα, καθὼς παρατηρεῖ καὶ ὁ Müller², ὁ προστρόπαιος, πὺν ὕστερ' ἀπὸ φόνο καταφεύγει (προστρέπεται) σὲ κάποιον ζητώντας ἔξαγνισμό, ἴσως ἀποτελεῖ τὸ πρωταρχικὸ εἶδος τοῦ Ικέτη³.

Ὁ ἔξαγνισμός⁴ ὑπάρχει βέβαια καὶ στὸν Ὅμηρο, ἀλλὰ σὲ ὑποτυπώδη μορφή. Ὁ Ὀδυσσεύς π.χ. μετὰ τὸν φόνο τῶν μνηστήρων ἔξαγνίζει τὸ παλάτι του⁵. Ἀκόμη, στὴν Ἰλιάδα ὁ Ἀγαμέμνων, ὕστερ' ἀπὸ μιὰ φιλονεικία μετὰ τὸν Ἀχιλλεὺς, δίνει ἐντολὴ γιὰ ἔξαγνισμό⁶. Ἀλλὰ ὁ ἔξαγνισμός αὐτὸς γίνεται ἐρασιτεχνικά, θὰ λέγαμε, ἀπὸ λαϊκοὺς καὶ ὄχι ἀπὸ ἐπαγγελματίες⁷. Τὴν ἐποχὴ αὕτη φαίνεται πὺς ὁ φονιὰς κατέφευγε ὡς Ικέτης σὲ κάποιον ὄχι γιὰ νὰ ἔξαγνισθῇ, ἀλλὰ κυρίως γιὰ νὰ προστατευθῇ ἀπὸ τοὺς συγγενεῖς ἐκείνου πὺν σκοτώσει. Ἡ πίστη ὅτι ὁ ἐνοχος φέρνει ἐπάνω του τὴν κηλίδα τῆς ἐνοχῆς του, ἢ ὅποια εἶναι δυνατόν νὰ ἀπομακρυνθῇ μόνο μετὰ ἔξαγνισμό, δὲν παρουσιάζεται στὰ χρόνια αὐτά. Στὸν Ὅμηρο ὁ φόνος εἶναι μᾶλλον ἓνα ἰδιωτικὸ ζήτημα ἀνάμεσα στὸ φονιὰ καὶ στοὺς συγγενεῖς τοῦ σκοτωμένου⁸.

Ἀντιθέτα, τόσο στὴν ἀρχαϊκὴ ὥσο καὶ στὴν κλασικὴ ἐποχὴ, ἡ ἀνάγκη γιὰ ἔξαγνισμό γίνεται ἐντονή, γιὰτὶ τώρα ὑπάρχει ἡ πίστη πὺς ὁ φονιὰς — ἐκούσιος ἢ ἀκούσιος — εἶναι μολυσμένος⁹, φέρνει ἐπάνω του ἓνα μίasma κολλητικόν. Ἐνας τέτοιος ἐνοχος, σὰν νὰ ἦταν λεπρός, δὲν ἔπρεπε νὰ μπῇ μέσα σὲ

1. Βλ. παραπ., σ. 31.

2. Ἐ.δ., σ. 134.

3. Κατὰ τὸν Πίνδαρο (*Πύθ.* 2, 21-48) ὁ Ἰξίων, γιὺς τοῦ Φλεγύα καὶ βασιλεὺς τῶν Λαπιθῶν, ἦταν ὁ πρῶτος θνητὸς πὺν ἔβαψε τὰ χέρια του μετὰ ἀνθρώπινο αἷμα, σκοτώνοντας τὸν πεθερὸν του. Κανεῖς ἀπὸ τοὺς θεοὺς δὲν ἤθελε νὰ τὸν ἔξαγνίσῃ γιὰ τὸ ἀμάρτημά του αὐτὸ καὶ μόνον ὁ Δίας, ὡς πατέρας τῶν θεῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων πὺν ἦταν, σπλαχνίστηκε τὸν πρῶτον φονιὰ καὶ πρῶτον Ικέτη. Βλ. ἀκόμη Διόδ. Σικελ. 4, 69, 3 καὶ Αἰσχύλ., *Εὐμ.* 441 καὶ 718.

4. Βλ. E. Rohde, *Psyche*, τόμ. I, Tübingen 1907, σ. 271 A. 3 κ.έ. καὶ F. Pfister, *RE*, Suppl. VI (1935) στὴ λ. *κάθαρσις*, στ. 146 κ.έ.

5. Ὀμήρ., Ὀδύσσεια, χ. 481.

6. Ὀμήρ., Ἰλ. A 313.

7. Βλ. καὶ W.R. Halliday, *Greek Divination*, Λονδίνον 1913, σ. 63 καὶ E.R. Dodds, *The Greeks and the Irrational*, Berkeley and Los Angeles 1964, σ. 36.

8. Βλ. Ὀμήρ., Ὀδύσσεια, σ. 271, ὅπου ὁ Θεοκλύμενος δὲν ζητᾷ νὰ ἔξαγνισθῇ ἀλλὰ νὰ προστατευθῇ ἀπὸ τοὺς συγγενεῖς τοῦ σκοτωμένου. Βλ. ἀκόμη καὶ H.W. Parke - D.E.W. Wormell, *The Delphic Oracle*, τόμ. I, Oxford 1956, σ. 303 καὶ 362.

9. Πρβ. Ἀθῆν. 9,410 α κ.έ. Βλ. ἀκόμη λεξ. Σούδας στὸ λ. ἀπὸ δις ἐπὶ τὰ κυμάτων καὶ M.P. Nilsson, *Ἱστορία τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς θρησκείας* (μετάφρ. Αἰκατ. Παπαθωμοπούλου), Ἀθῆνα, σ. 207.

ἱερὸ καὶ δὲν εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ συναναστρέφεται μὲ τοὺς ἄλλους πολίτες, οὔτε καὶ νὰ τοὺς μιλᾷ. Οἱ τελευταῖοι ὅμως, ἐφ' ὅσον ὁ ἔνοχος ἐρχόταν ὡς ἱκέτης, ἔπρεπε νὰ δείξουν αἰδῶ. Ἔτσι φρόντιζαν νὰ τοῦ παραθέσουν τροφή καὶ ποτό, ἀλλὰ σὲ χωριστὸ τραπέζι¹.

Ὁ φονιάς, ποὺ μὲ τὴν πράξη του ἀπέκλεισε τὸν ἑαυτοῦ ἀπὸ τὴν κοινωνία τῶν συνανθρώπων του, ἦταν δυνατὸν νὰ ἐπανέλθῃ σ' αὐτὴν μὲ τὸν ἐξαγνισμό. Ὁ ἐξαγνισμὸς εἶχε δύο σκοπούς: Ὁ πρῶτος ἦταν νὰ ἐξιλεώσῃ τοὺς θεοὺς οἱ ὁποῖοι ὀργίσθηκαν ἀπὸ τὴν ἀνόσια πράξη τοῦ φόνου· ὁ δευτέρος νὰ καθαρίσῃ μὲ ἐξαγνιστικὰς τελετὰς τὰ μολυσμένα ἀπὸ τὸ ἀνθρώπινο αἷμα χέρια τοῦ φονιᾶ.

Στὸν Ἀπολλώνιο τὸν Ρόδιο² βρίσκουμε μιὰ ἀρκετὰ κατατοπιστικὴ περιγραφή τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖο γινόταν ὁ ἐξαγνισμὸς τοῦ ἱκέτη: Πρόκειται γιὰ τὸν Ἰάσονα καὶ τὴ Μήδεια, ποὺ ὕστερ' ἀπὸ τὸ φόνον τοῦ ἀδελφοῦ τῆς τελευταίας Ἀψυρτου, καταφεύγουν στὸ παλάτι τῆς Κίρκης, ἀδελφῆς τοῦ Αἰήτη. Ἡ Κίρκη, κάπως ξαφνιασμένη³, τοὺς προσφέρει πλούσια καθίσματα, ἐκεῖνοι ὅμως ἀμίλητοι καταφεύγουν καὶ κάθονται στὴν ἐστία τοῦ σπιτιοῦ. Ἡ Μήδεια κρύβει τὸ πρόσωπό της στὰ χέρια της, ὁ Ἰάσωνας μπήγει τὸ φονικὸ του ξίφος στὴ γῆ· καὶ οἱ δύο δὲν τολμοῦν νὰ ὑψώσουν τὰ μάτια τους γιὰ ν' ἀντικρίσουν τὸ βλέμμα τῆς Κίρκης. Ἐκείνη καταλαβαίνει ἀπὸ τὴ συμπεριφορὰ τους ὅτι ζητοῦν ἐξαγνισμό γιὰ φόνον, καὶ σεβόμενη τὸ δίκαιο τοῦ Δία, δς μέγα μὲν κοτᾷ, μέγα δ' ἀνδροφόνουσιν ἀρήγει⁴, ἀρχίζει τὴν τελετουργία τοῦ ἐξαγνισμοῦ:

Πρῶτα πρῶτα, γιὰ νὰ τοὺς καθαρίσῃ ἀπὸ τὸ φόνον, ὑψώνει πάνω ἀπὸ τὰ κεφάλια τους ἓνα μικρὸ γουρουνάκι⁵ καὶ κόβοντας τὸ λαϊμὸ του ραντίζει τὰ χέρια τους μὲ τὸ αἷμα του. Ὑστερα συνεχίζει τὸν ἐξαγνισμό μὲ ἄλλες προσφορὰς ἐπικαλούμενη τὸν καθάρσιο Δία, καὶ ἀκόμη καίει γλυκίσματα καὶ ἄλλα πραιντικά, γιὰ νὰ σταματήσῃ τὴν ὀργὴ τῶν Ἐρινύων καὶ γιὰ νὰ ἔρθῃ ὁ Δίας πρὸς τὴν ἡπιοὺ καὶ σπλαχνικὸς στοὺς ἐνόχους. Καὶ ἀφοῦ τελείωσεν ἡ Κίρκη ὅλη τὴν τελετουργίαν τοῦ ἐξαγνισμοῦ, τοὺς σήκωσε ἀπὸ τὴν ἐστία, τοὺς ἔβαλε νὰ καθίσουν σὲ καλοκαμωμένους θρόνους καὶ ὕστερα⁶ ζήτησε πληροφορίες γιὰ τὸν ἐρχομὸν τους καὶ τὴν πράξιν τους.

1. Βλ. Εὐριπ., *Ἰφιγ. ἐν Ταύρ.* 947 κ.έ. καὶ Ἀθήν. 10,437 c.

2. *Ἀργοναυτ.* 4,690 κ.έ.

3. Πρβ. καὶ Ὀμήρ., *Ἰλ.* Ω 480 κ.έ. καὶ Ὀδύσσ. η 145.

4. *Ἀργοναυτ.* 4, 701.

5. Ὁ χοῖρος ἦταν τὸ ἱερὸ ζῷον τῆς Δήμητρας καὶ αὐτὸ συνήθως θυσιάσαν σὲ ἐξαγνιστικὰς τελετὰς καθὼς καὶ κατὰ τὰ ἐλευσίνια μυστήρια (βλ. M.P. Nilsson, *Ἱστορία τῆς ἀρχαίας ἐλλην. θρησκείας*, ἔ.δ., σ. 98).

6. Πρβ. καὶ Ἡρόδ. 1, 35, 2.

Ὁ ἱκέτης ποὺ ἐξαγνίζεται γιὰ φόνο, μετὰ τὸν ἐξαγνισμό φεύγει τελείως ἀνανεωμένος καὶ πολὺ διαφορετικὸς ἀπ' ὅ,τι πρὶν ἐξαγνισθῇ. Δὲν εἶναι πιά προστρόπαιος καὶ ἔχει τώρα τὸ δικαίωμα νὰ συναναστρέφεται μὲ τοὺς συνανθρώπους του¹. Ἡ δοκιμασία ποὺ πέρασε ἀπὸ τὴ στιγμὴ τοῦ φόνου καὶ ὥσπου νὰ ἐξαγνισθῇ—ἄσχετα ἂν ὁ φόνος ἦταν ἐκούσιος ἢ ἀκούσιος—ἦταν ἓνα ἀρκετὰ καλὸ μάθημα, γιὰ ν' ἀντιληφθῇ ὅτι δὲν εἶναι καὶ τόσο ἀσήμαντο πράγμα ἢ ἀπώλεια μιᾶς ἀνθρώπινης ζωῆς.

5. Ὁ ρόλος τοῦ μαντείου τῶν Δελφῶν

Τὸ μαντεῖο τῶν Δελφῶν²—ὅπως ἄλλωστε καὶ τὰ ἄλλα μαντεῖα³—ἔδειξε ἰδιαιτέρο σεβασμὸ πρὸς τὸ θεσμὸ τοῦ ἱκέτη. Μάλιστα ὁ ἴδιος ὁ Ἀπόλλων, θεὸς τῆς καθαρότητος καὶ τοῦ φωτός, ἐγίνε ὁ κύριος θεὸς τοῦ ἐξαγνισμού⁴ καὶ ἂν ἡ ὁμηρικὴ ἀντίληψις γιὰ τὴν ἐνοχλὴν φόνου ἄλλαξε στὰ κατοπινὰ χρόνια⁵, αὐτὸ κατὰ τὸν Parke⁶ εἶναι πιθανὸν νὰ ὀφείλεται στὴν ἐπίδραση τοῦ μαντείου τῶν Δελφῶν.

Βέβαια ὁ ρόλος τοῦ μαντείου ἦταν σχετικὰ περιορισμένος καὶ ὡς ἓνα σημεῖο παθητικὸς, ἀφοῦ τὴ δραστηριότητά του τὴν προσδιόριζαν οἱ ἐρωτήσεις τῶν μαντευομένων καὶ τόσο ἡ Πυθία ὅσο καὶ οἱ ἱερεῖς δὲν ἦταν σὲ θέση νὰ κάνουν κηρύγματα ἢ νὰ παίρνουν σημαντικὰς πρωτοβουλίας. Παρ' ὅλα αὐτά, τόσο ἦταν τὸ κύρος τοῦ Ἀπόλλωνα σὲ θέματα θρησκευτικὰ καὶ τελετουργικά⁷, ὥστε γρήγορα ἐγίνε ὁ κύριος ὁδηγὸς στὴ ζωὴ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Οἱ παρεμβάσεις τοῦ μαντείου σὲ φόνους ἢ καὶ σὲ ἄλλες πράξεις βίας ἦταν συχνὲς καὶ δὲν περιορίζονταν μόνον στὸ τελετουργικόν. Ἡ Πυθία ἄλλοτε ὑποδείκνυε

1. Φαίνεται πὺς μετὰ τὸν ἐξαγνισμό, ποὺ ὅπωςδήποτε ἦταν μιὰ σημαντικὴ στιγμὴ, ἰδιαίτερα γιὰ τὸν ἱκέτη, ἀνάμεσα στὸν τελευταῖο καὶ σ' ἐκεῖνον ποὺ τὸν ἐξάγνισε ἀναπτυσσόταν ἓνας πνευματικὸς δεσμὸς, ἀντίστοιχος περίπου μὲ τὸ σημερινὸ ἀνάμεσα στὸ νονὸ καὶ τὸ βαφτιστικόν του (βλ. Ἡρόδ. 1, 44, 1 καὶ 1, 45, 1 καὶ Ἀπολλόδ. 3, 13, 3).

2. Θουκ. 1, 103, 2 καὶ 1, 134, 4 καὶ Ἡρόδ. 7, 141, 2.

3. Ἡρόδ. 1, 158, 1 κ.έ., Πaus. 7, 25, 1 κ.έ.

4. Βλ. O. K. Müller, ἑ.ά., σ. 147 καὶ M. P. Nilsson, *Ἱστορία τῆς ἀρχαίας ἑλλην. θρησκείας*, ἑ.ά., σ. 206.

5. Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα ἀποτελεῖ ἡ περίπτωση τοῦ Ὀρέστη, ποὺ ἐνῶ στὸν Ὀμηρὸ ἀναφέρεται ὡς ἓνας γιὸς ποὺ ἐκδικήθηκε τὸ θάνατο τοῦ πατέρα του, ἀποκτώντας μάλιστα δύο γιὰ τὴν πράξιν του αὐτὴν (Ὀδύσσεια α 298 καὶ γ 306), στὰ χρόνια τῶν τραγικῶν τὸ γεγονός ἀποτελεῖ ἓνα τεράστιον ἠθικὸ πρόβλημα (βλ. καὶ Αἰσχύλ., *Εὐμ.* 582 κ.έ.).

6. H. W. Parke, *Greek Oracles*, Λονδίνον 1967, σ. 61.

7. Βλ. C. R. Whittaker, "The Delphic Oracle", *Harvard Theological Review* 58 (1965) 28.

τις θρησκευτικές εξαγνιστικές τελετές¹, με τις οποίες μπορούσε κάποιος να εξιλεώση τὸ θεῖο καὶ νὰ εξαγνισθῇ καὶ ὁ ἴδιος, καὶ ἄλλοτε πρότεινε διαιτησία κατὰ τὴν κρίση τοῦ ἀδικημένου², φροντίζοντας ἔτσι νὰ δοθῇ στὸν τελευταῖο κάποια ἀποζημίωση καὶ ν' ἀποκατασταθῇ κατὰ κάποιο τρόπο καὶ ἡ ἐγκόσμια δικαιοσύνη.

Ὁ Καλλώνδας ὁ Νάξιος, ἐπειδὴ σκότωσε τὸν ποιητὴ Ἀρχίλοχο, ζήτησε εξαγνισμό ἀπὸ τὸ μαντεῖο τῶν Δελφῶν, ἀλλὰ ἡ Πυθία τὸν ἐδιωξε³. Ὁ Καλλώνδας ὅμως ξαναγύρισε ἀργότερα ὡς ἱκέτης καὶ *χρησάμενος λιταῖς καὶ προστροπαῖς* ζήτησε τὴ συγγνώμη τοῦ θεοῦ, ἀφοῦ ἄλλωστε σκότωσε τὸν Ἀρχίλοχο στὴ μάχη. Τελικὰ ἡ Πυθία ἔστειλε τὸν Καλλώνδα στὸ Ταίναρο, γιὰ νὰ εξιλεώση ἐκεῖ τὴν ψυχὴ τοῦ σκοτωμένου ποιητῆ.

Μιὰ μορφή ποινῆς, ποὺ ἐπέβαλλε συχνὰ τὸ μαντεῖο σ' αὐτοὺς ποὺ ὕστερα ἀπὸ φόνο πῆγαιναν νὰ ζητήσουν εξαγνισμό, ἦταν ἡ ἐξορία. Ἡ παλιὰ ἀντίληψη, σύμφωνα με τὴν ὁποία τὸ αἶμα ξεπλένεται μόνο με αἶμα, ἀρχίζει νὰ ὑποχωρῇ. Τώρα τὸ τίμημα μπορεῖ νὰ εἶναι ἡ ἐξορία ἢ καὶ ἡ δουλεία⁴ ἀκόμη, ὅπως ἔγινε καὶ με τὸν ἴδιο τὸν Ἀπόλλωνα μετὰ τὸ φόνο τοῦ Πύθωνα⁵. Ἔτσι π.χ. στὸν Ἀλκμέωνα, ποὺ ζήτησε εξαγνισμό γιὰ τὸ φόνο τῆς μητέρας του, τὸ μαντεῖο παρήγγειλε νὰ φύγῃ σ' ἓνα τόπο, ὁ ὁποῖος, ὅταν ἔγινε ὁ φόνος, *μήπω ὑπὸ ἡλίου ἑωρᾶτο, μηδὲ γῆ ἦν*, γιὰτὶ ὅλος ὁ ἄλλος χῶρος εἶχε μολυνθῇ ἀπὸ τὴν ἀνόσια πράξη τοῦ Ἀλκμέωνα. Ὁ τελευταῖος, ὕστερα ἀπὸ προβληματισμό, κατέφυγε στὶς προσχώσεις τοῦ Ἀχελώου⁶.

Ὅπως παρατηροῦν οἱ Parke - Wormell⁷, στὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ θρησκεία ὑπῆρχε κυρίως ἓνα σύστημα ἀπὸ τύπους καὶ τελετουργίες, ὅπου δινόταν περισσότερη προσοχὴ στὴν ἐξωτερικὴ ὀρθότητά μιᾶς τελετουργίας, παρὰ στὸ πνευματικὸ περιεχόμενό της. Ἔτσι καὶ ὁ εξαγνισμὸς ἦταν βασικὰ μιὰ ἐξωτερικὴ τελετουργία, στὴν ὁποία ὑποβαλλόταν καὶ ὁ ἐκούσιος καὶ ὁ ἀκού-

1. Βλ. π.χ. Ἡρόδ. 1, 167, 1 καὶ 2, 134, 4, Σοφ., *Οἰδ. Τύρ.* 96, Θουκ. 3, 104, 1, Εὐσεβ., *Εὐαγγ. Προπαρ.* 5, 20 κτλ. Ἡ ἀπάντηση τοῦ μαντείου μπορούσε ν' ἀναφέρεται σὲ ἄτομα ἢ καὶ σὲ πόλεις ὁλόκληρες.

2. Βλ. Ἡρόδ. 6, 139, 2 καὶ 9, 93, 4.

3. *Μουσάων θεράποντα κατέκτανες* ἔξιθι νηοῦ (Γαλην., *Προτρ.* 23 καὶ Ἰλλουτ., *Ἡθικὰ* 3, 560 d-e). Ἀνάλογη ἦταν ἡ ἀπάντηση τῆς Πυθίαις καὶ πρὸς τοὺς Συβαρίτες (Αἰλ., *Ποικ. Ἱστορ.* 3, 43).

4. Βλ. Ἀπολλόδ. 2, 6, 2 καὶ 2, 8, 3.

5. Βλ. O. K. Müller, *ἔ.ἀ.*, σ. 142 κ.ἑ. Καὶ στὸν Ὀμηρο ὁ φονιὰς συνήθως ἔφευγε ἀπὸ τὴν πατρίδα του, προφανῶς γιὰ ν' ἀποφύγῃ τὰ ἀντίποινα (βλ. *Ὀδύσσεια* ο 271 καὶ *Ιλ.* Ω 480).

6. Θουκ. 2, 102, 5. Βλ. καὶ H.W. Parke - D.E.W. Wormell, *ἔ.ἀ.*, τόμ. II, τοὺς χρησμούς ὑπ' ἀριθ. 293, 398, 412, 442, 445.

7. *ἔ.ἀ.*, τόμ. I, σ. 378.

σιος ἔνοχος¹, καὶ ἐκεῖνο ποὺ εἶχε σημασία ἦταν ἡ τυπικὴ ὀρθότητα τοῦ ἐξαγνισμοῦ παρὰ ἡ ἐσωτερικὴ διάθεση τοῦ ἐνόχου. Ἀλλὰ καὶ σ' αὐτὸ τὸ θέμα τὸ μαντεῖο ἀνέλαβε πρωτοβουλία καὶ ἐγίνε ἡθικὸς καθοδηγητὴς, διαχωρίζοντας τὶς πράξεις ὡς πρὸς τὰ ἐλατήρια καὶ δίνοντας ἰδιαίτερη βαρύτητα στὴν πρόθεση τοῦ ἐνόχου, ὅπως αὐτὸ φαίνεται στὰ ἐπόμενα παραδείγματα:

Στὴν Ὀλυμπία, ἓνα παιδάκι καθόταν μὲ σκυμμένο τὸ κεφάλι κάτω ἀπὸ τὸ γάλκίνο ἄγαλμα ἐνὸς βοδιοῦ καὶ ἔπαιζε. Κάποια στιγμή ὅμως σήκωσε ξαφνικὰ τὸ κεφάλι του μὲ ἀποτέλεσμα νὰ τὸ χτυπήσῃ ἐπάνω στὸ ἄγαλμα καὶ νὰ πεθάνῃ. Οἱ Ἡλεῖοι, ἐπειδὴ θεώρησαν τὸ ἄγαλμα ἐνοχο φόνου, σκέφτονταν νὰ τὸ βγάλουν ἀπὸ τὸν ἱερὸ περίβολο, ὁ Ἀπόλλων ὅμως τοὺς συμβούλευσε νὰ ἀφήσουν τὸ ἄγαλμα ἐπὶ τόπου καὶ νὰ κάνουν ἐξαγνιστικὰς τελετὰς, ὅσες ἐπὶ ἀκουσίῳ φόνῳ νομίζουσιν².

Πιὸ ἐνδιαφέρουσα ἀκόμη εἶναι ἡ ἱστορία τριῶν νέων, οἱ ὅποιοι, καθὼς πῆγαιναν ὡς θεωροὶ στοὺς Δελφοὺς, ἔπασαν σὲ ληστές. Ὁ ἓνας νεαρὸς ἀμέσως τράπηκε σὲ φυγὴ, ἐνῶ ὁ δεύτερος, καθὼς εἶχε συμπλακῇ μὲ τὸν τελευταῖο ἀπὸ τοὺς ληστές (οἱ ὑπόλοιποι εἶχαν ἐξουδετερωθῇ), ἀντὶ νὰ χτυπήσῃ τὸ ληστή, βύθισε κατὰ λάθος τὸ ξίφος στὸ στήθος τοῦ φίλου του. Τὸν πρῶτο νεαρό, ποὺ ἔφυγε, ἡ Πυθία τὸν ἐδιώξε ἀπὸ τὸν ναό:

ἀνδρὶ φίλῳ θνήσκοντι παρὼν πέλας οὐκ ἐβοίθεις.

οὐ σε θεμιστεύσω· περικαλλέος ἔξιθι νηοῦ·

ἐνῶ στὸν δεύτερο ἀπάντησε:

ἔκτεινας τὸν ἐταῖρον ἀμύνων· οὐ σ' ἐμίανεν

αἷμα, πέλεις δὲ χέρας καθαρώτερος ἢ πάρος ἦσθα³.

Ἡ στάση τοῦ μαντείου στὴν ἱστορία τῶν τριῶν νέων προκαλεῖ ἰδιαίτερη ἐντύπωση, γιὰτὶ σ' αὐτὴν τονίζεται πὼς ἡ καλὴ πρόθεση μπορεῖ νὰ συγχωρήσῃ καὶ τὴ χειρότερη πράξη, καὶ αὐτὸ σὲ μιὰ ἐποχὴ ὅπου ἐπικρατοῦσε ἡ ἀντίληψη πὼς ἀκόμη καὶ τὰ ἄψυχα ἀντικείμενα ἦταν μολυσμένα, ἐφ' ὅσον βρέχονταν μὲ ἀνθρώπινο αἷμα.

6. Ἀσπλία

Ἀπὸ τοὺς χρησμούς τοῦ μαντείου τῶν Δελφῶν⁴ ποὺ ἀναφέρονται εἰδικὰ

1. Ἀξιζεῖ νὰ δῇ κανεὶς τὴν ἀπόψη τοῦ Πλάτωνα γιὰ τοὺς ἐκούσιους καὶ ἀκούσιους φόνους (Νόμ. 9, 866 ε).

2. Πaus. 5, 27, 9.

3. Αἰλ., Ποικ. Ἱστορ. 3, 44.

4. Βλ. H.W. Parke - D.E.W. Wormell, ἑ.ἀ., τόμ. II, τοὺς χρησμούς ὑπ' ἀριθ. 344 ἕως 350.

στην ἀσυλία, ἀπὸ τὶς σχετικὲς ἐπιγραφὰς ποὺ ἔχει συγκεντρώσει ὁ Schlesinger¹ καὶ ἀπὸ τὶς πληροφορίες τῶν ἀρχαίων συγγραφέων², εὐκόλως μπορεῖ νὰ διαπιστώσῃ κανεὶς τὴν εὐρύτητα τοῦ θεσμοῦ τῆς ἀσυλίας στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα.

Σήμερα ἐμεῖς χρησιμοποιοῦμε τὴ λέξη ἄσυλο, ὡς οὐσιαστικό, καὶ ἐννοοῦμε μ' αὐτὴν συνήθως τὸν τόπο ὅπου καταφεύγει κανεὶς γιὰ νὰ βρῇ προστασία καὶ νὰ προφυλαχθῇ ἀπὸ τὴν ἐκδίκηση τοῦ διώκτη του ἢ καὶ ἀπὸ τὴν τιμωρία τοῦ νόμου ἀκόμῃ. Καθὼς ὅμως παρατηρεῖ καὶ ὁ Schlesinger³, ἡ λέξη αὕτῃ δὲν χρησιμοποιεῖται ὡς οὐσιαστικὸ στὴν ἀρχαιότητα. Ἀντίθετα βρίσκουμε τὸ ἐπίθετο ἄσυλος, ποὺ μπορεῖ ν' ἀναφέρεται καὶ σὲ πρόσωπα καὶ σὲ πράγματα⁴, μὲ τὴ σημασία ἐκείνου ποὺ δὲν συλεῖται, τοῦ ἀπαραβίαστου, ἐνῶ ὡς οὐσιαστικὸ χρησιμοποιεῖται ἡ λέξη ἀσυλία⁵. Ἀντίστοιχη πρὸς τὴ σημερινὴ λέξη ἄσυλο θὰ μπορούσε ἴσως νὰ θεωρηθῇ ἡ λέξη φύξιον ποὺ χρησιμοποιεῖ ὁ Πλούταρχος⁶.

Ὅπως γίνεται φανερό καὶ ἀπὸ τὴ ἴδια τὴ σημασία τῆς λέξης, ἡ ἀσυλία ἦταν ἓνα σημαντικὸ προνόμιο, καὶ τὸ προνόμιο αὐτὸ τὸ εἶχαν πρωταρχικὰ τὰ ἱερὰ τῶν θεῶν. Ἐπειδὴ ὅμως ὅ,τι βρισκόταν μέσα στὸ χῶρο τοῦ ἱεροῦ (ναοῦ, βωμοῦ, τεμένους κ.ο.κ.) ἀνῆκε σ' αὐτὸ καὶ ἀποτελοῦσε ἀναπόσπαστο τμῆμα του, κατὰ συνέπεια καὶ ὅσοι κατέφευγαν στὰ ἱερὰ (ὡς ἰκέτες) ἀνῆκαν σ' αὐτά, ἔμπαιναν ὑπὸ τὴν προστασία τους καὶ ἦταν ἀπαραβίαστοι.

Βέβαια αὕτῃ ἡ μορφή ἀσυλίας, ποὺ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ ἱερὸ καὶ συνδέεται μὲ τὸ δίκαιο τοῦ ἰκέτη, εἶχε χαρακτηρὰ τοπικὰ καὶ χρονικὰ περιορισμένων⁷. φαίνεται ὅμως πὺς αὕτῃ ἀπετέλεσε τὴ βάση γιὰ μιὰ ἀσυλία εὐρύτερης μορφῆς, ὅπως μπορούμε νὰ διαπιστώσουμε στὶς *Ἰκέτιδες* τοῦ Αἰσχύλου:

Οἱ Δαναῖδες, κυνηγημένους ἀπὸ τοὺς γιουὺς τοῦ Αἰγύπτου, φτάνουν στὸ Ἄργος. Ξένους καθὼς εἶναι, χωρὶς δικαιώματα καὶ προστασία, καταφεύγουν

1. Ἐ.ἄ., σ. 71 κ.ἑ.

2. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἔργα τῶν τριῶν μεγάλων τραγικῶν, ὅπου μπορεῖ νὰ βρῇ κανεὶς χρήσιμα στοιχεῖα γιὰ τὸ θεσμὸ τῆς ἀσυλίας, σημαντικὴ πηγή ἀποτελοῦν ὁ Τάκιτος (*Annal.* III κεφ. 60-63) καὶ ὁ Πλούταρχος (*Πομπ.* 24, *Θησ.* 36, *Ρωμ.* 9). Βλ. καὶ B. Barth, *De Graecorum asylius*, Argentonati 1888, σ. 2 κ.ἑ.

3. Ἐ.ἄ., σ. 4.

4. Βλ. Εὐριπ., *Μήδ.* 387 καὶ 728.

5. Λεξ. Σούδας, στὸ λ. ἄσυλον ἱερόν: τὸ τίμιον καὶ τηροῦν τοὺς ἰκέτας. καὶ ἀσυλία τὸ πρῶμα. Γιὰ τὶς λέξεις σῦλον, σύλη, συλῶ καὶ γιὰ μιὰ πλατύτερη διαπραγματεύσιμη βλ. E. Schlesinger, ἔ.ἄ., σ. 6 κ.ἑ.

6. *Θησ.* 36: καὶ κεῖται μὲν ἐν μέσῃ τῇ πόλει παρὰ τὸ νῦν γυμνάσιον· ἔστι δὲ φύξιον οἰκέταις καὶ πᾶσι τοῖς ταπεινότεροις καὶ δεδιόσι κρείττονας. Ὡς ἐπίθετο ἡ λ. φύξιος ἀνῆκε στὸ Δία, προστάτη τῶν φυγάδων (βλ. Πανσ. 3, 17, 9 καὶ Ἀπολλόδ. 1, 9, 1).

7. Πρβ. καὶ Διόδ. Σικελ. 11, 89, 6.

ὡς ἱκέτιδες στὰ ἀγάλματα τῶν θεῶν. Ὁ βασιλιάς τοῦ Ἀργους ἀποφασίζει νὰ τίς βοηθήσῃ, ἀλλὰ θέλει νὰ ἐγκρίνουν τὴν ἀπόφασή του καὶ οἱ πολῖτες τοῦ Ἀργους, γι' αὐτὸ καὶ ζητᾷ ἀπὸ τὸν πατέρα τῶν Δαναΐδων νὰ προχωρήσῃ μέσα στὴν πόλιν καὶ νὰ ἀφήσῃ τὰ ἱκετευτικὰ κλαδιὰ στοὺς βωμοὺς τῶν ἐγγχωρίων θεῶν, ὥστε νὰ τὰ δοῦν ὅλοι οἱ πολῖτες. Ὁ Δαναὸς δέχεται, ζητᾷ ὅμως προστατευτικὴ συνοδεία, ἐφ' ὅσον δὲν θὰ ἔχῃ πιά τὴν ἀσυλία τοῦ ἱεροῦ χώρου ποὺ προηγουμένως ἀπολάμβανε ὡς ἱκέτης. Παράλληλα καὶ οἱ Δαναΐδες, ὑπακούοντας στὶς ὑποδείξεις τοῦ βασιλιᾶ τοῦ Ἀργους, ἐγκαταλείπουν κι' αὐτὲς τὸν ἱερὸ ὡρὸ ποὺ τίς προστάτευε καὶ πηγαίνουν—ὅχι χωρὶς φόβο²—στὸ διπλὰνὸ δάσος.

Ἡ ἱεσία, τὸ μέσον ποὺ προστάτευε ὡς τώρα τίς Δαναΐδες καὶ τὸν πατέρα τους, ἔλαβε τέλος. Τώρα πιά δὲν ἀπολαμβάνουν τὴν ἀσυλία τοῦ ἱεροῦ· βρίσκονται χωρὶς δικαιώματα στὰ χέρια τοῦ λαοῦ τῶν Ἀργείων, ὁ ὁποῖος καὶ θὰ ἀποφασίσῃ γιὰ τὴν τύχη τους. Σὲ λίγο ἐπιστρέφει χαρούμενος ὁ Δαναὸς γιὰ ν' ἀνακοινώσῃ στὶς κόρες του τὴν ἀπόφασιν τῶν Ἀργείων³:

*ἡμᾶς μετοικεῖν τῆσδε γῆς ἐλευθέρους
κᾶρονσιάστους ξὺν τ' ἀσυλίᾳ βορῶν.*

Ὁ Δαναὸς καὶ οἱ κόρες του μποροῦν νὰ ζήσουν ἐλεύθεροι στὸ Ἀργος ὡς μέτοικοι, χωρὶς νὰ ἔχῃ κανεὶς τὸ δικαίωμα νὰ τοὺς βλάψῃ. Μετὰ τὴν ἀπόφασιν τῶν Ἀργείων, ἀπολαμβάνουν μιὰ ἀσυλία διαρκείας τώρα, ποὺ, ἐνῶ ἄρχισε μὲ βάση θρησκευτικὴ, μετατράπηκε σὲ ἀσυλία πολιτικὴ.

Μιὰ ἄλλη μορφή πολιτικῆς ἀσυλίας⁴ ἦταν καὶ ἐκείνη ποὺ ἔδιναν οἱ πόλεις μεταξὺ τους γιὰ ὅλους ἢ γιὰ ἓνα μέρος τῶν κατοίκων τους, εἴτε γιὰ λόγους ἐμπορικοὺς εἴτε σὲ ἐνδειξὴ εὐγνωμοσύνης γιὰ κάποια εὐεργεσία, ἢ ἀκόμη καὶ ἀπὸ κάποια πολιτικὴ σκοπιμότητα. Σὲ τέτοιες μάλιστα περιπτώσεις ἡ συγκατάθεσις τοῦ μαντείου τῶν Δελφῶν, τὸ ὁποῖο καθιέρωνε τὴν ἀσυλία μὲ σχετικὸ χρησμό, ἔπαιζε σημαντικὸ ρόλο⁵. Τέλος, μιὰ μορφή ἀσυλίας ἦταν καὶ ἐκείνη ποὺ ἀπολάμβαναν οἱ θεωροὶ στοὺς πανελλήνιους ἀγῶνες, ὅταν, ἐκμεταλλευόμενοι τὴν ἐκεχειρία⁶, ἔσπευδαν νὰ παρακολουθήσουν ἀνενόχλητοι τίς γιορτὲς (ἀφοῦ ἄλλωστε σταματοῦσαν τότε οἱ ἐχθροπραξίες).

1. Αἰσχύλ., Ἰκέτ. 481 κ.έ.

2. Αἰσχύλ., Ἰκέτ. 509: καὶ πῶς βέβηλον ἄλσος ἂν ὀνοῖτό με;

3. Αἰσχύλ., Ἰκέτ. 609 κ.έ.

4. Βλ. καὶ E. Schlesinger, ἔ.ά., σ. 59 κ.έ.

5. Πρβ. Πλουτ., Ρωμ. 9, 23. Βλ. ἀκόμη H.W. Parke - D.E.W. Wormell, ἔ.ά., τόμ. II, τοὺς χρησμούς ὑπ' ἀριθ. 344 ἕως 350.

6. Βλ. H.W. Parke - D.E.W. Wormell, ἔ.ά., τόμ. II, τοὺς χρησμούς ὑπ' ἀριθ. 485

Συμπερασματικά διαπιστώνουμε ὅτι ἡ ἀσυλία καθιερώθηκε ἀρχικά σὰν ἓνα προνόμιο τοῦ ἱκέτη μὲ θρησκευτικὴ βάση καὶ ὑπὸ τὴν προστασία τῆς θρησκείας. Μὲ τὴν πάροδο ὅμως τοῦ χρόνου διευρύνθηκε ὁ χαρακτήρας της, ἀποχτήσεε βάση κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ καὶ χρησίμευσε σὰν ἀσπίδα γιὰ τὴν προστασία τῶν ξένων, τῶν ἀδυνάτων καὶ ὅλων τῶν καταδιωκομένων γενικότερα.

7. Ἱεροσυλία

Εἶδαμε παραπάνω πῶς τὸ προνόμιο τῆς ἀσυλίας τὸ εἶχαν πρῶτα—πρῶτα τὰ ἱερὰ τῶν θεῶν. Ἡ βίαιη ἀπομάκρυνση ὁποιουδήποτε ἀντικειμένου, ποῦ ἀνῆκε σ' αὐτά, ἀποτελοῦσε ἱεροσυλία, καὶ ὁ ἱερόσυλος, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ θεϊκὴ ἀντιμετώπιζε καὶ τὴν ἀυστηρὴ τιμωρία τοῦ νόμου¹. Ἐπειδὴ ὅμως καὶ ὁ ἱκέτης ποῦ κατέφευγε σ' ἓνα ἱερὸ ἀνῆκε σ' αὐτό, ἡ βίαιη ἀπομάκρυνσή του ἀπὸ τὸν ἱερὸ χῶρο ἢ ἡ κακοποίησή του ἦταν κατὰ κάποιον τρόπο μιὰ πράξη ἱεροσυλίας², ποῦ βέβαια δὲν τὴν τιμωροῦσαν ἄμεσα οἱ ἀνθρώπινοι νόμοι, τὴν τιμωροῦσαν ὅμως ὁπωσδήποτε οἱ θεοί.

Ἄν καὶ ὅλοι οἱ Ἕλληνες ἀναγνώριζαν τὴν ἱερότητα τοῦ ἱκέτη καὶ τὸ ἀπαρabiάστο τοῦ ἀσύλου, ὥστόσο, ὅπως φαίνεται στὰ ἀρχαῖα κείμενα, δὲν ἔλειψαν οἱ περιπτώσεις εἴτε ἄμεσης εἴτε ἔμμεσης παραβίασης. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ περίπτωση τοῦ Κύλων³ καὶ τῶν ὁπαδῶν του, ποῦ, μετὰ τὴν ἀποτυχία τους νὰ καταλάβουν τὴν Ἀκρόπολη, κατέφυγαν ὡς ἱκέτες στὸ βωμὸ τῆς Ἀθηνᾶς. Οἱ Ἀθηναῖοι φρουροί, βλέποντας ὅτι οἱ πολιορκούμενοι κινδύνευαν νὰ πεθάνουν, τοὺς ζήτησαν ν' ἀπομακρυνθοῦν ἀπὸ τὸ βωμὸ—γιὰ νὰ μὴν τὸν μολύνουν μὲ τὸν θάνατό τους—μὲ τὴν ὑπόσχεση πῶς δὲν θὰ τοὺς πείραζαν. Μόλις ὅμως οἱ ἱκέτες ἀπομακρύνθηκαν ἀπὸ τὸ βωμὸ, οἱ φρουροὶ τοὺς σκότωσαν. Σκότωσαν μάλιστα καὶ μερικοὺς ἄλλους ποῦ, καθὼς ἔφευγαν ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολη, πρόλαβαν καὶ κάθισαν ὡς ἱκέτες στοὺς βωμοὺς τῶν Σεμνῶν Θεῶν. Ἀλλὰ, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Θουκυδίδης, ἀπὸ τὸ γεγονὸς αὐτὸ καὶ οἱ φονιάδες καὶ οἱ ἀπόγονοί τους ὀνομάστηκαν ἐναγεῖς καὶ ἀλιτῆριοι τῆς Θεοῦ, καὶ διώχτηκαν ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, ὅσοι ἀπ' αὐτοὺς ζοῦσαν, ἐνῶ τὰ κόκαλα τῶν πεθαμένων ἐναγῶν ἐκτοπίστηκαν⁴. Παρ' ὅλα αὐτὰ ὅμως, καὶ παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι κάλεσαν τὸν μάντη Ἐπιμενίδη, ὁ ὁποῖος τοὺς ἐξάγγισε ἀπὸ

ἕως 491, οἱ ὁποῖοι συνιστοῦν στὶς πόλεις ἐκεχερίει καὶ ἀνανέωση τῶν ὀλυμπιακῶν ἀγώνων.

1. Ἀντιφῶν, *Περὶ τοῦ Ἡρόδου φόρου* 10, Ξενοφ., *Ἀπολ. Σωκρ.* 25 καὶ Πλάτ., *Νόμ.* 9,854a, 9,864d, 9,871d.

2. Βλ. Δισχύλ., *Ἰκέτ.* 927, ὅπου αὐτὸς ποῦ ἀπομακρύνει βίαια τοὺς ἱκέτες ἀπὸ τὰ ἱερὰ ὀνομάζεται *συλήτωρ θεῶν*. Βλ. ἀκόμη Σοφ., *Οἰδ. ἐπὶ Κολ.* 921-923.

3. Θουκ. 1, 126,3 κ.έ.

4. Θουκ. 1, 126, 11. Περβ. καὶ Ἡρόδ. 5, 71, 1 κ.έ.

τὸ κυλώνειο ἄγος¹, ὡς τὴν ἐποχὴ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου διατηροῦνταν ἀκόμῃ ἢ ἀνάμνηση καὶ ὁ φόβος γιὰ τὸ φόνο τῶν Ικετῶν ἐκείνων².

Οἱ Συβαρίτες σκότωσαν ἕνα κιθαρωδὸ, ποὺ εἶχε καταφύγει ὡς Ικέτης στὸ βωμὸ τῆς Ἥρας, ἀλλὰ ὕστερ' ἀπὸ λίγο διάστημα τοὺς φάνηκε ὅτι ἔβγαινε αἷμα ἀπὸ τὸν ναὸ τῆς θεᾶς. Φοβισμένοι ζήτησαν χρησμὸ ἀπὸ τὸ μαντεῖο τῶν Δελφῶν, ἀλλὰ ἡ Πυθία τοὺς ἐδιώξε ἀπειλώντας τιμωρίαν γιὰ τὸ φόνο τοῦ κιθαρωδοῦ. "Ὅπως σημειώνει ὁ Αἰλιανός, *ἡ δίκη οὐκ ἐβράδυνε· Κροτωνιάταις γὰρ ἐναντία ὄπλα θέμενοι ἀνάστατοι ὑπ' ἐκείνων ἐγένοντο, καὶ ἡ πόλις αὐτῶν ἠφανίσθη*³.

Συχνά ἡ ὀργὴ τῶν θεῶν γιὰ περιφρόνηση πρὸς τοὺς Ικέτες ἦταν δυνατόν νὰ ἐκδηλωθῇ μὲ μιὰ μεγάλη θεομηνία. Κάτι τέτοιο συνέβη στοὺς Σπαρτιάτες⁴, οἱ ὅποιοι ἀπέσπασαν βίαια καὶ σκότωσαν τοὺς Εἰλωτες ποὺ εἶχαν καταφύγει ὡς Ικέτες στὸ βωμὸ τοῦ Ποσειδῶνα, στὸ Ταίναρο. Ὁ θεός, ὀργισμένος ἀπὸ τὴν ἐνέργειαν αὐτῆ τῶν Σπαρτιατῶν, κατέστρεψε μὲ σεισμὸ τὴν πόλιν τους. Κάτι ἀνάλογο ἐγίνε καὶ μὲ τοὺς κατοίκους τῆς Ἑλίκης, οἱ ὅποιοι ἀπομάκρυναν βίαια καὶ σκότωσαν τοὺς Ἀχαιοὺς ποὺ εἶχαν καταφύγει στὸ ἐκεῖ ἱερὸ ὡς Ικέτες. Ἡ ὀργὴ τοῦ Ποσειδῶνα δὲν ἄργησε νὰ ἐκδηλωθῇ· σεισμὸς ἐς τὴν χώραν σφίσιν αὐτίκα κατασκήψας τῶν τε οἰκοδομημάτων τὴν κατασκευὴν καὶ ὁμοῦ τῇ κατασκευῇ καὶ αὐτὸ τῆς πόλεως τὸ ἔδαφος ἀφανὲς ἐς τοὺς ἔπειτα ἐποίησε⁵.

Τὰ παραπάνω παραδείγματα ἀναφέρονται σὲ ἄμεσες παραβιάσεις τοῦ ἀσύλου ποὺ προστάτευε τοὺς Ικέτες. Ἐκτὸς ὅμως ἀπ' αὐτές, ὑπῆρξαν καὶ περιπτώσεις ὅπου οἱ Ικέτες δὲν ἀπομακρύνθηκαν μὲν βίαια ἀπὸ τὰ ἱερά, περιφρουρήθηκαν ὅμως ἀπὸ τοὺς διώκτες των, ὥστε νὰ μὴ δραπετεύσουν, καὶ καταδικάστηκαν ἔτσι σὲ αὐτοκτονία ἢ σ' ἕναν ἀργὸ θάνατο ἀπὸ τὴν πείνα. Τέτοια ὑπῆρξε ἡ μοίρα τοῦ ρήτορα Δημοσθένη⁶, ὁ ὅποιος εἶχε καταφύγει ὡς Ικέτης στὸν ναὸ τοῦ Ποσειδῶνα, στὴν Καλαβρία. Πολὺ χαρακτηριστικὴ εἶναι ἐπί-

1. Βλ. λεξ. Σούδας στὴ λ. *Ἐπιμενίδης* καὶ Μάξ. Τύρ. 38, 132α, σ. 439 (Lipsiae). Πρβ. καὶ W.R. Halliday, ἔ.α., σ. 91.

2. Θουκ. 1, 127, 1.

3. Αἰλ., *Ποικ.* Ἰστορ. 3, 43. Κατὰ τὸν Ἀθήναιο (12, 520α), οἱ Συβαρίτες εἶχαν ρωτῆσαι τὸ μαντεῖο ὡς πότε θὰ εἶναι εὐτυχισμένοι καὶ πῆραν τὴν ἀπάντησιν πὺς τότε θὰ χάσουν τὴν εὐτυχίαν τους, ὅταν δείξουν περισσότερο σεβασμὸ σ' ἕνα θνητὸ παρὰ σ' ἕνα θεό. Ἡ παραπάνω προϋπόθεσις τοῦ χρησμοῦ θεωρήθηκε ὅτι ἐκπληρώθηκε, ὅταν κάποτε ἕνας δοῦλος μαστιγωμένος ἀπὸ τὸν κύριόν του κατέφυγε στὰ ἱερά χωρὶς ὅμως νὰ γλιτώσῃ οὔτε ἐκεῖ τὸ μαστίγιωμα, γιὰ νὰ σωθῇ τελικὰ ζητώντας καταφύγιον στὸν τάφο τοῦ πατέρα τοῦ κυρίου του.

4. Βλ. Πανσ. 4, 24, 5, Θουκ. 1, 128, 1 καὶ λεξ. Σούδας στὴ λ. *Ταίναρον*.

5. Πανσ. 7, 24, 6 κ.έ. Πρβ. καὶ Διόδ. Σικελ. 15, 49 καὶ Αἰλ., *Περὶ ζῴων* 11, 19.

6. Πλουτ., *Δημοσθ.* 29. Πρβ. καὶ Λεξ. Σούδας στὸ λ. *Πυθαγόρας* Ἐφέσιος.

σης ἡ περίπτωση τοῦ Σπαρτιάτη Παυσανία¹, ὁ ὁποῖος εἶχε καταφύγει ὡς ἰκέτης στὸν ναὸ τῆς Χαλκιοίκου Ἀθηνᾶς. Οἱ διώκτες του ἔφραζαν τὶς πόρτες τοῦ ναοῦ καὶ προσκαθεζόμενοι ἐξεπολιόρκησαν λιμῶ. Ἀργότερα ὁμοῦ, τὸ δαιμόνιον τῆς τῶν ἰκετῶν σωτηρίας καταλυθείσης ἐπεσήμηνε. Καὶ ἐνῶ οἱ Σπαρτιάτες ἦρθαν στοὺς Δελφοὺς γιὰ νὰ ζητήσουν χρησμὸ γιὰ ἄλλα θέματα, ἡ Πυθία τοὺς πρόσταξε ἀποκαταστήσαι τῇ θεῷ τὸν ἰκέτην. Ἔτσι οἱ Σπαρτιάτες, γιὰ νὰ ἐξαγνισθοῦν, ἀφιέρωσαν στὴν Ἀθηνᾶ δύο χάλκινους ἀνδριάντες, σύμφωνα μὲ τὶς ὑποδείξεις τοῦ μαντείου ποὺ ζήτησε δύο σώματα ἀνθ' ἑνὸς τῇ Χαλκιοίκῳ ἀποδοῦναι.

Γενικὲς παρατηρήσεις καὶ συμπεράσματα

Εἶναι περιττὸ νὰ τονισθῇ ὅτι τὸ κοινωνικὸ καὶ ἠθικὸ «πιστεύω» τῆς ἐποχῆς, κατὰ τὴν ὁποία ἰδρύθηκε καὶ λειτούργησε ὁ θεσμὸς τοῦ ἰκέτη, ἦταν διαφορετικὸ ἀπὸ τὸ σημερινό. Ἐπομένως, ὁποιαδήποτε ἀπόπειρα γιὰ ἐξήγηση τοῦ θεσμοῦ θὰ πρέπη νὰ λάβῃ ὑπόψη αὐτὴ τὴ διαφορὰ, ἂν δὲν θέλῃ νὰ καταλήξῃ σὲ παρεξήγησίν του. Γι' αὐτό, γιὰ νὰ μπορέσουμε νὰ κατανοήσουμε πληρέστερα τὸ ρόλο του, εἶναι ἀπαραίτητο νὰ προσπαθήσουμε νὰ συλλάβουμε σὲ γενικὲς γραμμὲς τὸ κοινωνικὸ καὶ ἠθικὸ πλαίσιο τῆς ἐποχῆς κατὰ τὴν ὁποία λειτούργησε ὁ θεσμός, καὶ ἀκόμη νὰ δοῦμε τὶς τυχόν κοινωνικὲς ἀνάγκες τὶς ὁποῖες θεράπευσε.

Ὁ θεσμὸς τοῦ ἰκέτη, βασισμένος στὸ δίκαιο τῆς θρησκείας, ἄρχισε νὰ λειτουργῇ στὰ πρώιμα² χρόνια, σὲ μιὰ ἐποχῇ, ὅπως ἡ ὁμηρικὴ (ἴσως καὶ παλιότερα), ὁπότε ἡ δικαιοσύνη καὶ οἱ νόμοι τῆς πολιτείας δὲν εἶχαν ἀκόμη ἀναπτυχθῇ ἀρκετά, γι' αὐτὸ καὶ ἡ θεϊκὴ προστασία ἦταν μεγαλύτερη καὶ σημαντικότερη. Φυσικὰ μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου ἀναπτύχθηκε περισσότερο τὸ δίκαιο τῆς πολιτείας καὶ ἐπῆλθε βαθμιαῖα μιὰ ἀλλαγὴ στὴ σκέψη καὶ στὴ στάση τῶν ἀνθρώπων ἀπέναντι στὴ θρησκεία. Τὴν ἀλλαγὴ αὐτὴ, ἡ ὁποία πραγματοποιήθηκε μὲ τὸ πέρασμα ἀπὸ τὴν ὁμηρικὴ στὴν ἀρχαϊκὴ ἐποχῇ, ὁ Dodds τὴν ὀνόμασε, πολὺ εὐστοχα, μετὰβαση «from a shame-culture to a guilt culture»³.

1. Θουκ. 1, 134, 1 κ.έ. καὶ Διόδ. Σικελ. 11, 45, 5 κ.έ. Πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι τόσο τὸ κυλῶναιο ἄγος ὅσο καὶ τὸ ἄγος τοῦ Παυσανία μνημονεύονταν ὡς τὰ χρόνια τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου ὡς μιάσματα ποὺ προκαλοῦσαν ἀκόμη φόβο καὶ ἔπρεπε γι' αὐτὸ ν' ἀπομακρυνθοῦν (βλ. Θουκ. 1, 127, 1 καὶ 1, 135, 1).

2. Βλ. M. P. Nilsson, *Greek Popular Religion*, ἑ.ἀ., σ. 77. Ὁ σεβασμὸς πρὸς τοὺς θρησκευτικὸς κανόνες τοὺς σχετικὸς μὲ τοὺς ἰκέτες καὶ τοὺς ξένους βρίσκεται καὶ σὲ ἄλλους λαοὺς τῆς ἀρχαιότητος (βλ. Ἡρόδ. 1, 73, 3· 1, 74, 1 καὶ 2, 113, 2, καθὼς καὶ Γ. I. Φιλήμονος, *Περὶ ἀσύλου*, Μέρος Α', Ἀθῆναι 1867, σ. 19 κ.έ.).

3. Ἐ.ἀ., σ. 17 κ.έ.

Κατὰ τὸν Dodds¹, ἓνα χαρακτηριστικὸ τῆς ὁμηρικῆς ἐποχῆς ἦταν ἡ ἀντίληψις πὼς ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι ὁ κύριος ὑπεύθυνος γιὰ τὶς πράξεις του, ἀλλὰ παρασύρεται σ' αὐτὲς ἀπὸ κάποια θεότητα. "Ἐτσι π.χ. ὁ Ἀγαμέμνων, θέλοντας νὰ δικαιολογήσῃ τὴν συμπεριφορὰ του ἀπέναντι στὸν Ἀχιλλέα, λέει πὼς δὲν ἦταν ὁ ἴδιος αἷτιος γιὰ ὅσα ἔκαμε, ἀλλὰ ὁ Δίας, ἡ Μοῖρα καὶ ἡ Ἐρινύς, ποὺ τοῦ θόλωσαν τὸ μυαλό². Καὶ δὲν εἶναι καμιὰ ἀνέντιμη ἐπινόησις ἐνὸς ἠθικοῦ «ἄλλοθι» τὰ ὅσα ἀναφέρει ὁ γιὸς τοῦ Ἀτρέα, γιατί καὶ τὸ ἴδιο τὸ θύμα παίρνει τὴν ἴδια θέσι μετὰ τὸ δράστη ἀπέναντι στὴν πράξι. "Ἀλλωστε γιὰ τὴ δικαιοσύνη τῆς ἐποχῆς ἐκείνης σημασία δὲν εἶχε ἡ πρόθεσις γιὰ μίαν πράξι ἀλλὰ ἡ ἴδια ἡ πράξις³. Ἐπίσης ἀνάλογη ἐξήγησις γιὰ τὴ συμπεριφορὰ τῆς δίνει καὶ ἡ Ἑλένη⁴.

"Ἐνα δευτέρου χαρακτηριστικὸ⁵ τῶν ἀνθρώπων τῆς ὁμηρικῆς κοινωνίας, παραπλήσιο μετὰ τὸ προηγούμενο, ἦταν ἡ συνήθεια νὰ ἐξηγῇται ὁ χαρακτήρας ἢ ἡ συμπεριφορὰ κάποιου, μετὰ βάσι τὴ γνώσι. Π.χ. ὁ Ἀχιλλέας λέων δ' ὡς ἄγρια οἶδεν⁶ (εἶναι ἄγριος σὰν λιοντάρι, φέρεται σὰν ἄγριο λιοντάρι), ὁ Πολύφημος ἀθεμίστια ἦδη⁷ (ἦταν ἄνομος, φερόταν ἄνομα). "Ἀν ὅμως ὁ χαρακτήρας εἶναι γνώσις, ὅ,τι δὲν εἶναι γνώσις, δὲν ἀποτελεῖ μέρος τοῦ χαρακτήρα, ἔρχεται ἀπ' ἔξω. "Ὅταν λοιπὸν κάποιοι ἐνεργῇ ἀντίθετα πρὸς τὴν ὑπόστασίν του, τὴν ὁποία ὀνομάζει οἶδα, ἡ ἐνέργεια αὐτὴ δὲν εἶναι δική του ἀλλὰ τοῦ ἔχει ὑπαγορευθῇ. Μ' ἄλλα λόγια, ὅ,τι ξεφεύγει ἀπὸ τὸν κανονικὸ καὶ γνώριμο ἑαυτό του πρέπει ν' ἀποδοθῇ σὲ κάποιον ἄλλην ἀρχή.

Τέλος, γιὰ τὸν ὁμηρικὸ ἄνθρωπο τὸ ὑψηλότερο ἀγαθὸ δὲν ἦταν μιὰ ἥσυχη συνείδησις ἀλλὰ ἡ τιμὴ καὶ ἡ ἐκτίμησις⁸ ἐκ μέρους τῆς κοινωνίας. Καθετὶ ποὺ τὸν γελοιοποιούσε καὶ τὸν ντροπίαζε μπρὸς τοὺς συνανθρώπους του, αὐτὸ ἦταν τὸ φοβερώτερο κακὸ γιὰ τὸν ἄνθρωπο τῆς ὁμηρικῆς ἐποχῆς.

Μετὰ βάσι τὰ παραπάνω μποροῦμε, νομίζω, νὰ ἐξηγήσουμε τὴ θέσι τοῦ φονιά-ἱκέτη στὴν ὁμηρικὴ ἐποχή: Δὲν εἶναι ὁ ἴδιος ὑπεύθυνος γιὰ τὶς πράξεις του, γι' αὐτὸ καὶ ὁ φόνος ποὺ ἔκαμε δὲν δημιουργεῖ ἠθικὸ ἢ θρησκευτικὸ πρόβλημα γιὰ τὴν κοινωνία στὴν ὁποία ζῇ, ἀλλὰ ἀποτελεῖ ἰδιωτικὴ ὑπόθεσις ποὺ ἀφορᾷ μόνον τὸ φονιά καὶ τοὺς συγγενεῖς τοῦ σκοτωμένου⁹. Προσπαθεῖ νὰ

1. Ἐ.ἄ., σ. 3 κ.ἑ.

2. Ὀμήρ., Ἰλ. Τ 86 καὶ 137.

3. Βλ. Ὀμήρ., Ἰλ. Τ 270 καὶ E.R. Dodds, ἔ.ἄ., σ. 3.

4. Ὀμήρ., Ἰλ. Ζ 357 καὶ Ὀδύσσ. δ 261. Πρβ. καὶ Ἰλ. Ζ 234, Μ 254, Ρ 469.

5. E.R. Dodds, ἔ.ἄ., σ. 16-17.

6. Ὀμήρ., Ἰλ. Ω 41.

7. Ὀμήρ., Ὀδύσσ. ι 189. Πρβ. καὶ Ὀδύσσ. γ 277 καὶ Ἰλ. ΙΙ 357.

8. Βλ. Ὀμήρ., Ἰλ. Ι 315 κ.ἑ. καὶ 648 καὶ E.R. Dodds, ἔ.ἄ., σ. 17.

9. "Ὅπως εἶναι εὐνόητο, ἡ ἀποψὴ αὐτὴ εὐνοεῖ τὴ «βεντέτα».

ἀποφύγη τὴν ἐκδίκηση, καὶ ὅ,τι τὸν ἐνοχλεῖ δὲν εἶναι ἡ συνείδηση τῆς ἐνοχῆς του ἀλλὰ τὰ σχόλια καὶ ὁ χλευασμὸς τῶν συμπολιτῶν του¹.

Μὲ τὸ πέρασμα στὴν ἀρχαῖκή ἐποχὴ ἀναπτύσσεται ἔντονα τὸ αἶσθημα τῆς ἐνοχῆς. Ὁ φονιάς τώρα θεωρεῖται μολυσμένος, καὶ τὸ μίasma ποὺ προκαλεσε μὲ τὴν πράξη του εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπεκταθῇ καὶ στὸ σύνολο τῶν συνανθρώπων του καὶ μάλιστα καὶ στὶς μετέπειτα γενεές, ἀφοῦ ἡ ζωὴ τοῦ γιοῦ θεωροῦνταν παράταση τῆς ζωῆς τοῦ πατέρα². Τώρα οἱ ἄνθρωποι φαίνεται πῶς ὑποφέρουν ἀπὸ τὸ φόβο ἐνὸς ἐπικίνδυνου μιάσματος ἢ μιᾶς κληρονομημένης ἁμαρτίας, ἡ ὁποία συχνὰ πρέπει νὰ ἐξιλεωθῇ μὲ τρόπο ὀδυνηρό³. Στὴν πίστη αὕτη στηρίζεται ὁ ἐξαγνισμὸς, τοῦ ὁποίου ἡ σημασία δὲν πρέπει νὰ ὑποτιμηθῇ. Μὲ τὴν ἐμφάνισή του ἀποκτᾶ ἀξία ἡ ἀνθρώπινη ζωὴ. Μάλιστα, ὅταν ὁ ἐξαγνισμὸς γίνεται κύρια ὑπόθεση τοῦ μαντείου τῶν Δελφῶν, ὁ φόβος παύει ν' ἀποτελῇ ἰδιωτικὴ ὑπόθεση, καταργεῖται τὸ ἔθιμο τῆς «βεντέτας» καὶ ὁ Ἀπόλλων ἀναλαμβάνει τὴν τιμωρίαν στὰ χέρια του καθορίζοντάς τὴν σύμφωνα μὲ τὶς προθέσεις τοῦ ἐνόχου.

Ὁ θεσμὸς τοῦ ἱκέτη φαίνεται πῶς ἀνταποκρίθηκε σὲ βασικὰς ἀνάγκες τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς κοινωνίας, γι' αὐτὸ καὶ ἡ ἀναγνώρισή του ὑπῆρξε καθολικὴ. Οἱ κατὰ καιροὺς ὀλιγάριθμοι παραβιάσεις δὲν μειώνουν τὸ κύρος τοῦ θεσμοῦ, ὁ ὁποῖος, ἐνῶ ἦταν δυνατὸν τόσο εὐκόλῃ νὰ παραβιασθῇ—μόνον ὁ φόβος τοῦ θεοῦ ἀπέτρεπε τοὺς παραβάτες—, ἐν τούτοις διατηρήθηκε ἐπὶ αἰῶνες σεβαστός, ὅπως ἄλλωστε τὸ μαρτυρεῖ καὶ ἡ πίστη γιὰ τὴν τιμωρίαν τῶν παραβατῶν. Ἄν δεχτοῦμε ὅτι ἡ συλλογικὴ συνείδηση καὶ ἡ κοινωνικὴ δομὴ ἀποτελοῦν τὸ ὑλικὸ μὲ τὸ ὁποῖο ὑφαίνεται ἡ θρησκεία⁴ καὶ διαμορφώνονται οἱ βασικὲς θρησκευτικὲς ἀρχές μιᾶς κοινωνίας, ἀναγνωρίζουμε ὅτι ὁ θεσμὸς τοῦ ἱκέτη ἀντανάκλᾳ στὴν κοινωνίαν τῆς ἐποχῆς, μιὰ κοινωνία ποὺ μπόρεσε νὰ δώσῃ στὴ λέξη ξένος, ποὺ σήμαινε ἐχθρός, τὴν σημασίαν τοῦ φίλου, καὶ ποὺ κράτησε τὸν ἱκέτη τόσο ψηλά, ὥστε ἡ ἱστορία του ν' ἀποτελῇ μιὰ ἱστορίαν ἀνθρωπιᾶς, τῆς ὁποίας τὸ βασικὸν μῆνυμα ἐξακολουθεῖ νὰ παραμένῃ πολὺτιμο γιὰ τὴν σημερινὴν ἀνθρωπότητα: οὔτε ἐκ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἀφαιρετέον τὸν ἔλεον⁵.

Θεσσαλονίκη

ΑΝΑΣΤ. Κ. ΚΑΡΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

1. Βλ. Ὁμήρ., Ἰλ. I 458-461, ὅπου ὁ Φοῖνικας ὁμολογεῖ ὅτι θὰ σκότωνε τὸν κακὸν πατέρα του, ἂν δὲν τὸν ἀπέτρεπε κάποιος θεὸς μὲ τὴν ὑπόμνηση ὅτι οἱ συμπολίτες του θὰ τὸν χλεύαζαν ἔπειτα καὶ θὰ τὸν ἀποκαλοῦσαν πατροφόνον.

2. Πρβ. καὶ Ἡρόδ. 7, 133-137.

3. Βλ. Ἀπολλοδ., Ἐπιτ. 6, 20 καὶ λεξ. Σοῦδας στὴ λ. ποινή. Πρβ. καὶ Α. Κ. Καραδημητρίου, ἔ.ἀ., σ. 62-63.

4. Βλ. J. E. Harrison, *Epilogomena to the Study of Greek Religion*, Cambridge 1921, σ. 485, καὶ *Themis, a Study of the Social Origins of Greek Religion*, Cambridge 1927, σ. XIII καὶ XXII (Εἰσαγ.).

5. Στοβ., Ἀρθολ., (Περὶ ἀρετῆς) 1, 31 (Mein.) Φωκίωνος.